

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв
Кафедра загальної та практичної психології

Освітня програма: Психологія. Практична психологія

Спеціальність: 053 Психологія

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня *магістр*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПАМ'ЯТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Студентки **Шеляг Зої Миколаївни**

Науковий керівник:

Кошова Інна Вікторівна, кандидат
психологічних наук, доцент.

Рецензент:

Михайлова Оксана Іванівна,
кандидат психологічних наук, доцент
Щотка Оксана Петрівна, кандидат,
психологічних наук, доцент

Допущено до захисту: ____ ____ 2023 р.

Завідувач кафедри:

Проф. _____ **Папуча М.В.**

Ніжин-2023

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота присвячена дослідженню особливості розвитку пам'яті дітей дошкільного віку. Представлено результати теоретичного та емпіричного дослідження.

У першому розділі розкрито теоретичні засади вивчення пам'яті людини психологічною наукою; сутність пам'яті як компонента психіки особистості; види, процеси та проблема розвитку пам'яті особистості; смислової пам'яті як найвищий рівень розвитку пам'яті людини.

У другому розділі розглянуто особливості розвитку пам'яті сучасних дітей дошкільного віку. Пам'ять схарактеризовано як особливу психологічну систему, що розвивається і вдосконалюється завдяки накладанню нових зв'язків і утворень на вже існуючі.

У третьому розділі досліджено розвиток пам'яті сучасних дітей 6-7 років. З'ясовано, що словесна пам'ять прямо пропорційна пам'яті на цифри та смисловій пам'яті старших дошкільників, одночасно, є обернено пропорційною образній і опосередкованій. Пам'ять на цифри тісно пов'язана з образною й опосередкованою та обернено пропорційна опосередкованій. Образна пам'ять прямо пов'язана з опосередкованою й обернена залежність із смисловою, проте опосередкована пам'ять характеризується протилежними взаємозв'язками з смисловою та словесною видами пам'яті у дітей 6–7 років.

Одержані результати можуть бути використані у системі діяльності педагога та практичного психолога.

Ключові слова: психологія, пам'ять, діти дошкільного віку, словесна пам'ять, смислова пам'ять, образна пам'ять, опосередкована пам'ять, психологічні особливості розвитку дітей, пізнавальна сфера.

ABSTRACT

The master's thesis is dedicated to exploring the peculiarities of memory development in preschool-aged children. The results of both theoretical and empirical research are presented.

In the first chapter, the theoretical foundations of studying human memory by psychological science are revealed, including the essence of memory as a component of personal psychology, types, processes, and the problem of personality memory development, with meaningful memory identified as the highest level of memory development in humans.

The second chapter examines the features of memory development in contemporary preschool-aged children. Memory is characterized as a unique psychological system that develops and improves through the imposition of new connections and formations on existing ones.

The third chapter investigates the development of memory in modern 6-7-year-old children. It is found that verbal memory is directly proportional to numerical and meaningful memory in older preschoolers. Simultaneously, it is inversely proportional to imaginative and mediated memory. Numeric memory is closely related to imaginative and mediated memory and inversely proportional to mediated memory. Imaginative memory is directly related to mediated memory and exhibits inverse relationships with meaningful and verbal memory types in 6–7-year-old children.

The obtained results can be applied in the activities of educators and practical psychologists.

Keywords: psychology, memory, preschool children, verbal memory, meaningful memory, imaginative memory, mediated memory, psychological features of children's development, cognitive sphere.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТІ ЛЮДИНИ ПСИХОЛОГІЧНОЮ НАУКОЮ.	7
1.1. Сутність пам'яті як компонента психіки особистості ..	7
1.2. Види, процеси та проблема розвитку пам'яті особистості ...	13
1.3. Смыслова пам'ять як найвищий рівень розвитку пам'яті людини.	21
Висновки до розділу 1	24
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПАМ'ЯТІ ДІТЕЙ У ПЕРІОД ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	26
2.1. Особливості розвитку пам'яті дітей дошкільного віку у контексті пізнавальної сфери	26
2.2. Види пам'яті дітей дошкільного віку та їх особливості.	33
Висновки до розділу 2	41
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПАМ'ЯТІ СУЧАСНИХ ДІТЕЙ 6–7 РОКІВ.	43
3.1. Методика й організація емпіричного дослідження.	43
3.2. Аналіз отриманих результатів дослідження на констатувальній частині експерименту.	49
3.3. Програма формувальної частини експерименту з розвитку пам'яті старших дошкільників	57
3.4. Контрольний етап експерименту	69
Висновки до розділу 3	74
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	85

ВСТУП

Актуальність теми. Увага науковців до розвитку пам'яті дітей дошкільного віку зумовлена необхідністю дослідження як індивідуальних відмінностей дітей, так і питанням цілісного розвитку особистості дошкільника, що загалом дозволить реалізувати на практиці особистісний підхід, краще усвідомити психологічні відмінності становлення процесів і видів пам'яті дитини у когнітивній сфері особистості. У період дошкільного віку активно розвиваються різні види пам'яті, що активно досліджується наукою. Оскільки у дітей дошкільного віку відбуваються суттєві зрушення у пізнавальній діяльності, то постає питання про прояви та взаємозв'язок видів пам'яті у пізнавальній діяльності сучасних дошкільників.

Вагомий внесок у розвиток уявлень про пам'ять особистості зробили як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники, зокрема Ж. Піаже, Т. Бауер, В. Штерн, Д. Векслер, Ф. Вернон, Г. Костюк, С. Максименко, Л. Терлецька, О. Куліш, О. Коць, Н. Доброштан, О. Главник та ін. Пам'ять особистості у період дошкільного віку у контексті особистісного й розумового розвитку вивчали О. Запорожець, Л. Проколієнко, Ю. Приходько, О. Кононко, В. Котирло та ін.

Сучасні дослідники, зокрема А. Беделлі, Г. Хитч, Т. Піроженко, С. Ладивір, Т. Левицька, О. Склярєнко, Т. Щербак та ін. відмічають інтенсивність розвитку процесів та видів пам'яті у період дошкільного віку та наголошують на необхідності подальших досліджень у цьому напрямі. Наразі проблема встановлення психологічних особливостей пам'яті дітей дошкільного віку вивчена недостатньо. Зважаючи на актуальність та соціальну значущість проблеми нами було обрано тему магістерського дослідження «Особливості розвитку пам'яті дітей дошкільного віку».

Мета дослідження полягає у вивченні психологічних особливостей розвитку пам'яті дітей дошкільного віку.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми дослідження пам'яті людини у психологічній науці.

2. З'ясувати основні тенденції і напрями розвитку пам'яті дітей дошкільного віку на сучасному етапі розвитку.
3. Емпірично з'ясувати особливості розвитку пам'яті дітей дошкільного віку.
4. Розробити програму розвитку пам'яті дітей дошкільного віку та реалізувати її у формувальному експерименті.

Об'єкт дослідження: процеси та види пам'яті особистості.

Предмет дослідження: психологічні особливості розвитку пам'яті дітей дошкільного віку.

Гіпотези дослідження:

- пам'ять у дітей дошкільного віку розвивається за рахунок опанування прийомів смислового запам'ятовування, що ґрунтується на встановленні змістових або смислових зв'язків.

Методи дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, систематизація, конкретизація) *емпіричні* (тест «Запам'ятай 10 слів» (форми А, Б), тест впізнавання фігур (варіант тесту Бернштейна), методика на логічну пам'ять, методи кількісної та якісної обробки результатів).

За результатами магістерської роботи опубліковано статтю:

Шеляг З. особливості розвитку пам'яті дітей дошкільного віку під час війни. *Психологічні особливості переживання ситуації невизначеності. Збірник матеріалів XIII Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 березня 2023 року, м. Ніжин) / за ред. проф. М. В. Папучі. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. С. 152–154.*

Структура роботи: магістерська робота складається зі змісту, вступу, трьох розділів із підпунктами, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи 108 сторінок, основного тексту 77 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТІ ЛЮДИНИ ПСИХОЛОГІЧНОЮ НАУКОЮ

1.1. Сутність пам'яті як компонента психіки особистості

Пам'ять розглядається науковцями одночасно як здатність до відтворення минулого досвіду та як одна з основних ознак нервової системи людини, проте основне її призначення полягає у можливостях тривалий час зберігати певний пласт інформації про події навколишнього світу та відповідні реакції організму на них. Разом із тим, пам'ять сприяє неодноразовому використанню інформації як у внутрішньому (свідомості), так і зовнішньому (поведінка) планах психічної активності особистості.

Так, сучасні дослідження пам'яті, на думку О. Степанова, відбуваються у площині когнітивної психології, а сам феномен пам'яті автор визначає через її складові (процеси): запам'ятовування, зберігання, відтворення і забування. Але разом із тим, дослідник підкреслює цілісність цього явища, основною одиницею якого є інформація. При цьому важливою її рисою є фізіологічне підґрунтя – тимчасові нервові зв'язки, які формуються у корі великих півкуль. Власне ця риса визначає постійну готовність людської психіки засвоювати новий досвід, бути відкритою системою [46, с. 239].

На сьогодні однією із найбільш поширених теорій пам'яті у контексті когнітивної психології є концепція Р. Аткинсона та Р. Шиффіна. Означені автори розглядають пам'ять як системний процес, основною одиницею якого є мнемічна дія. Її основу становлять короткотривала й довготривала пам'ять, а також процеси витіснення, повторення та кодування, які й підкреслюють власне процес пам'яті (у їх термінології механізм пам'яті). Так, згідно уявлень дослідників основою є короткотривала пам'ять, об'єм якої необмежений, проте обмеженими є можливості пригадування інформації, яка знаходиться у її сховищі. Для того, щоб інформація із сховища короткотривалої пам'яті потрапила до сховища довготривалої потрібно, щоб відбулися певні операції

саме у короткочасній пам'яті. Тобто всі операції із перекодування певним чином перетворюють весь наявний матеріал на зрозумілу та доступну мову для довготривалої пам'яті – тимчасові нервові зв'язки у корі великих півкуль головного мозку [44].

Власне сама мнемічна дія містить у собі цілу низку послідовних операцій, зокрема групування, виділення опорних пунктів, планування, класифікацію, структурування, схематизацію, аналогію, мнемотехніку, перекодування, добудову матеріалу, що запам'ятовується, асоціації, повторення. Самі автори концепції проводять аналогію цього процесу з введення певних даних до електронно-обчислювальної машини (ЕОМ) [47]. Разом із тим, у сучасних дослідженнях відмічено, що пам'ять людини у порівнянні із комп'ютерною технікою виявляє більшу міру гнучкості в оперуванні інформацією, фіксує фізичні ознаки [58] матеріалу, що вказує на функціональність і наявність у мнемічних процесах семантичних зв'язків, що є надзвичайно цінним для даних психолінгвістики та психодіагностики [60].

Відомий дослідник А. Бандура у своїй концепції соціального наuczіння, відводить важливу роль процесам пам'яті. Зокрема, він підкреслює, що пам'ять дозволяє індивідові інтерпретувати поведінку особи й зберегти набуті відомості у своїй свідомості, тобто на основі пізнавальних вмій або відповідних категорій людина запам'ятовує те, що йому важливо (дізнався, що робила та чи інша людина та може це пригадати). У подальшому ця інформація буде використана для обрання певної стратегії поведінки (сам дослідник називає цей процес моторним відтворенням). В основі цього явища, на думку автора, покладені такі дії як символічне кодування, когнітивне структурування, символічне повторення, моторне повторення [22, с. 243].

Швейцарський психолог Ж. Піаже пам'ять у своїй концепції розглядав крізь призму феномену збереження, який пояснював через процеси асиміляції, акомодатії й організації. Зокрема дослідник вважав, що дитина поступово набуває певних знань (засвоює їх завдяки процесу асиміляції), які вона має певним чином структурувати у своїй свідомості в окремі інтелектуальні

функції. Нарешті, на основі процесів організації, зростаючий індивід поєднує окремі інтелектуальні операції у єдину дію і використовує її для подальшого пізнання світу, Все це відбувається на основі операцій пам'яті. У своїй теорії Ж. Піаже, на думку У. Крейна, наголошував на ролі пам'яті у процесі структурування досвіду під час взаємодії індивіда з навколишнім світом, в результаті чого виникають диференційовані й узагальнені когнітивні структури на основі яких у подальшому й ґрунтується пізнавальна діяльність [22]. Разом із тим, як зазначають сучасних довідкових виданнях, саме Ж. Піаже було зроблено висновок, що у ході онтогенезу відбувається зміна способів запам'ятовування, збільшується значення процесів пошуку індивідом в інформації вузлових моментів, смислових і семантичних зв'язків [42].

У контексті диференціальної психології пам'ять розглядається як певна можливість живого організму фіксувати сам факт взаємодію із довкіллям як зовнішнім, так і внутрішнім, зберігати наслідки взаємодії у вигляді досвіду та застосовувати його у майбутній діяльності. Самі індивідуальні властивості пам'яті, зазначав А. Палій, пояснюють крізь призму уявлень (ефективність процесів запам'ятовування визначається можливостями продукувати образ). Також дослідник відмітив, що найбільш тісними є зв'язки між пам'яттю та увагою. Разом із тим, основну функцію пам'яті дослідник визначає як здатність до встановлення зв'язків між минулим, теперішнім і майбутнім [9, с. 228].

Пам'ять у психологічній науці вважається одним із найбільш провідних компонентів пізнавальної діяльності. Як складова психіки та структурний компонент пізнання означений феномен взаємодіє із іншими психічними процесами й особистісними властивостями. Продуктивність пам'яті людини залежить від розвиненості сприймання, мислення, мовлення, емоційно-вольової сфери. Разом із тим, сама пам'ять впливає на розвиненість означених процесів людської психіки, а відхилення у її розвитку мають негативні наслідки щодо пізнавальної сфери та особистості загалом. Саме у цьому контексті її тлумачать у сучасній психодіагностиці. Зокрема у межах функціонально-рівневого підходу підкреслюється, що пам'ять, увага, мислення і психомоторика

забезпечують цілісність інтелектуальної діяльності та сприяють функціонуванню пізнавальних дій на основі диференціації й інтегрованості (встановлення зв'язку між окремими властивостями та функціями пізнавальних психічних процесів). Отже, наголошує І. Галян, пам'ять поряд із мисленням, увагою і психомоторикою уможливорює ефективне функціонування загального інтелекту [4 с. 173]

Власне психологія пам'яті, як розділ психологічного знання, вносить вагомий внесок у напрямку використання її здобутків у життя кожної людини. Так, на сьогодні надто складно уявити собі доцільно організовану пізнавальну діяльність, освітній процес, у якому б не використовувалися б закони пам'яті, закономірності забування і запам'ятовування важливої інформації. Водночас створення розвивальних й освітніх технологій, програм, які спрямовані на те, щоб покращити або скорегувати розвиток і формування загальних пізнавальних здібностей без врахування мнемічних можливостей особи, взагалі неможливо.

При цьому будь-яка діагностична процедура (діагностика інтелекту загалом, або діагностування рівня розвиненості пізнавальних процесів людини, особливостей її пізнавальної активності, відмінностей когнітивних стилів оперування інформацією, індивідуальної своєрідності пізнавальних психічних процесів) потребує врахування функціональних можливостей, основних законів і закономірностей пам'яті людини. Разом із тим, психологія мнемічної діяльності є важливою у будь-якій професійній сфері, всіх без винятку галузей економіки, оскільки вони ґрунтуються на кодуванні, зберіганні та відтворенні інформації.

Процеси пам'яті, насамперед, тісно пов'язані з особливостями особистості, її потребами, емоційним станом, зацікавленістю (інтересами, вподобаннями). Саме ці ознаки дозволяють прогнозувати як конкретна людина буде запам'ятовувати, а потім і відтворювати необхідний матеріал. Водночас зафіксовані й взаємозв'язки означеного пізнавального процесу з особистісним самопочуттям і фізичним станом організму [3; 15; 29].

Пам'ять людини не є постійним феноменом і не передається людині у готовому вигляді через її генотип (спадковість). Натомість вона має власну динаміку розвитку. Зокрема розпочинаючи із раннього дитинства, пам'ять дитини розвивається за певними напрямками. Так, висхідним моментом становлення (найбільш ранні її форми) – емоційна (афективна) та рухова (психомоторна) види пам'яті, які поступово вдосконалюються і доповнюються більш складнішими за змістом образною та логічною. Другий напрям розвитку досліджуваного феномену – зміна безпосереднього запам'ятовування на осмислене (інша назва опосередковане), що ґрунтується на усвідомленому й активному використанні для відтворення і запам'ятовування різноманітних мнемотехнічних засобів і прийомів. Третій напрям розвитку пам'яті – перехід від мимовільного запам'ятовування до довільного, що є основним засобом пам'яті дорослої людини. Цей напрям тісно пов'язаний із розвитком і формуванням довільних дій дитини та виникненням вольової поведінки особистості [30; 47].

Розвиток пам'яті, основних мнемічних процесів значною мірою залежить від рівня розвиненості пізнавальних і психічних процесів і, одночасно, від активності самої людини. Так, розвиваючи у себе будь-який психічний процес (пізнавальний, емоційно-вольовий, увагу) індивід, насамперед, вдосконалює власну пам'ять. Саме тому існують погляди дослідників, згідно яких, пам'ять розглядають як свого роду системну властивість когнітивної сфери особистості (узагальнені характеристики пізнавальних здібностей), іншими словами, вона є підґрунтям загального інтелекту, основою пізнання та емоційних переживань, пов'язаних із цими явищами. Отже, основними визначальними ознаками цього феномену є динамічність функціонування, багаторівневість, досконалість, відкритість (можливість утворювати нові зв'язки, асоціації) новому досвіду [47].

У якості основних психологічних характеристик пам'яті прийнято виділяти наступні її властивості: швидкість фіксації інформації, об'єм, точність відтворення, впізнавання. Всі без винятку вказані властивості проявляються у

чотирьох мнемічних процесах (запам'ятовування, збереження, відтворення, забування). Тому Важливим аспектом проблеми пам'яті психологи вважають наявність у кожної особи індивідуальних мнемічних властивостей. До яких відносяться домінування певного виду або процесу. Означені індивідуальні відмінності прийнято розрізняти на основі швидкості, міцності, об'єму запам'ятовування, тривалість збереження, точність відтворення інформації. Все це кількісні ознаки досліджуваного явища. Натомість до якісних характеристик пам'яті особистості належить її тип, що визначається як схильність запам'ятовувати інформацію певної модальності: слуховий, емоційний, зоровий, руховий тощо, що і надає підстави розрізняти уявлення пам'яті. Означені уявлення за своєю суттю є образами предметів і подій, явищ, які індивід сприймала раніше (адже у даний момент часу подразники не діють на органи чуттів), що, на думку науковців, є свідченням відтворення (оживлення) нервових зв'язків, тобто перекодуванням інформації [4; 28; 32].

Також важливим показником пам'яті є її продуктивність, яка розуміється як здатність ефективно запам'ятовувати та відтворювати великий масив даних (інформації). Деякі дослідники перелічені відмінності пам'яті схильні позначати як готовність до виконання пізнавальних дій. Власне підґрунтям означеної індивідуальної властивості є два аспекти, зокрема перший із них залежить від типу запам'ятовування, попереднього набутого досвіду, установок (-ки), цікавість матеріалу, стан організму. Натомість другий аспект продуктивності – об'єктивний, тобто характер матеріалу (його усвідомленість, впорядкованість, зрозумілість, наочність, кількість), а також обставини, у яких перебуває особа.

Пам'ять є основою всієї психічної діяльності людини, без якої неможливо зрозуміти особливості формування мислення, поведінки та свідомості особистості. На основі пам'яті відбувається цілеспрямований розвиток людини, а сама пам'ять є провідним процесом пізнавальної діяльності. У структурі пізнання, пам'ять є сполучною ланкою між сенсорним і абстрактним рівнями,

забезпечуючи їх взаємозв'язок у отриманні та переробці інформації, вражень, отриманих із навколишнього світу [55].

Отже, пам'ять – функціональна система психіки, яка забезпечує ефективність протікання пізнавальної діяльності щодо накопичення і зберігання упродовж тривалого терміну необхідної інформації, а також неодноразово її використання із метою подальшого вдосконалення інтелектуальних дій. Її властивості становлять основу пізнавальних здібностей людини і відображені у її мнемічних діях (процесах) запам'ятовування, зберігання, відтворення і забування. Як психологічний феномен характеризується динамікою розвитку, структурованістю, багаторівневістю, продуктивністю, відкритими зв'язками (готовністю до нового досвіду), індивідуальними ознаками, продуктивністю, що проявляються у процесі отримання і переробки інформації, вражень, отриманих із навколишнього світу.

1.2. Види, процеси та проблема розвитку пам'яті особистості

Пам'ять – один із головних феноменів розумової діяльності людини, що є інформаційною основою всіх психічних процесів. Її фізіологічною основою є утворення, збереження та актуалізація тимчасових волокон у великих півкулях. Найбільш істотні зрушення у вивченні фізіологічних і психічних властивостей пам'яті пов'язують із відкриттям біохіміками рибонуклеїнової кислоти (РНК). Встановлено, що РНК виробляється у великій кількості під час збудження нервових клітин. Розроблено гіпотезу, за якою зміна хімічної конфігурації молекул РНК і зростання нейронів справляють суттєвий вплив на здатність мозку зберігати і переробляти інформацію пам'яті [57].

Пам'ять забезпечує діяльність людини, виконуючи функції зберігання і відтворення індивідуального досвіду. Її основою є функціонування фізіологічних і біохімічних процесів у корі великих півкуль. На рівні індивіда, сутність процесу пам'яті визначають мнемічні дії, які є складовими пізнавальної діяльності. При цьому особистісний рівень розвитку пам'яті

передбачає оперування засобами для конструювання свого майбутнього [16, С. 285].

При дослідженні пам'яті науковці надають великого значення змісту інформації (матеріалу), з яким взаємодіє людина. Тому найпоширенішою класифікацією видів пам'яті є виділення рухової, афективної (емоційної), образної і словесної. Рухова пам'ять – основа формування практичних навичок ходити, писати, їздити на велосипеді. Без такої інформації про рухи людина не в змозі набувати необхідних вмінь і навичок для своїх стосунків із навколишньою дійсністю та здійснювати перехід від нижчих форм до вищих, що передбачає фіксацію та відтворення. Емоційна пам'ять надає можливість зберігати емоції та почуття. Завдяки предметності почуттів – віднесеності до ситуацій, що їх викликала – змістом емоційної пам'яті є не самі по собі почуття, а емоційно забарвлені події, які відбувалися у минулому. Образна пам'ять – відображення минулого досвіду в формі образів (зорових, слухових, дотикових мнемічних), які, на відміну від сенсорних та перцептивних, не такі яскраві, менш деталізовані, але більш узагальнені. Словесно-логічна пам'ять – специфічно-людська пам'ять на думки, висловлювання. Формується, переважно, в процесі навчальної діяльності, у зв'язку з оволодінням поняттями. Реалізується не лише мнемічними, а й мисленнєвими діями, що зближує її процеси з процесами мислення [6].

Як бачимо онтогенез пам'яті відбувається завдяки розвитку здатності оперувати символічними складовими свідомості – словами, їх значеннями (поняттями) та відношеннями, які між ними існують. Тому головним напрямком мнемічної діяльності є “організація й осмислена інтерпретація навчального матеріалу, а також встановлення більшої кількості зв'язків між інформацією, якою слід опанувати, і співвіднести з тим, що вже відомо” [51, С. 78].

Іншим критерієм поділу пам'яті на види є тривалість збереження інформації (матеріалу) у свідомості. Отже, науковці поділяють пам'ять на сенсорну, короткочасну та довготривалу пам'ять. Сенсорний вид пам'яті

характеризується надто коротким проміжком утримування інформації, що фіксується у периферичних частинах аналізаторів. Короткочасна пам'ять забезпечує оперативне утримання і відтворення матеріалу, що надходить від сенсорної і довготривалої пам'яті. Довготривала пам'ять – головне сховище людського досвіду. У ній міститься інформація про головні події, їх смисл, а також роль, яку вона відіграє у житті особистості. Напрямок розвитку цих видів пам'яті від сенсорної до довготривалої, а взаємозв'язок між ними реалізується через короткочасну. Як бачимо основним матеріалом мнемічної діяльності є символи, які є «основною одиницею символічної свідомості і одночасно виступають у якості універсальних елементів, що лежать в основі й пам'яті» [28, С. 39].

Однією із головних ліній розвитку пам'яті вважається рух від мимовільності до довільності мнемічних процесів. Останні дослідження в цьому напрямку стосуються природи пам'яті. При цьому науковці розуміють її як регулятивне утворення, головною функцією якого є просторово-часова (хронотипічна) організація внутрішніх схем діяльності особистості, їх узгодження із плинним змістом різних цілей, що мають місце у конкретній площині чи просторі [13, С. 14].

На цій основі розрізняють чотири онтогенетичні форми пам'яті: 1) неусвідомлена мимовільна; 2) зовнішньо опосередкована, перехідна від досвідомих дорефлексивних, частково усвідомлених; 3) довільна; 4) метапам'ять.

Традиційне протиставлення нижчого (мимовільного) і вищого (довільного) видів пам'яті отримує наступну інтерпретацію: як висхідних, початкових і розвинених форм, які мають проміжні стадії становлення, що складають єдину лінію розвитку в процесі онтогенезу особистості. Мимовільна пам'ять є ранньою, генетично-першою і найменш розвиненою формою, яка є характерною від 0-3 років. Спершу цей вид пам'яті виникає безпосередньо у стосунках між дитиною і дорослим, а її призначення – забезпечення процесу

засвоєння дитиною предметно-маніпулятивних дій. Одночасно вона сприяє і вдосконаленню певних мнемічних операцій.

Сполучною ланкою є зовнішня опосередкована пам'ять, яка послуговується зовнішніми засобами, якими користується дитина для контролю за власними уявленнями. На цій стадії формуються хронотопи, які підкоряються інтелектуальним діям з особливими просторово-часовими формами знаково-символічної культури.

Довільна пам'ять – це сукупність мнемічних дій, які реалізуються на основі певних операцій, що позначаються як мнемічні. Її основу складають хронотопи, що утворюють складну систему із чотирьох операцій: процеси формування цілей та їх досягнення, запам'ятовування і пригадування у відповідності зі смислами ситуацій життєдіяльності особистості.

Четверта форма – метапам'ять пов'язана з появою системною рефлексією, тобто селективної, ймовірної, внутрішньо контрольованої організацією всієї системи розумових дій, яка спрямована на конструювання моделі майбутньої діяльності [34].

Отже, поділ пам'яті на види відображає її еволюцію, рух вперед за рахунок ускладнення її організації (розумові дії й операції), за рахунок якісної зміни інформації (від чуттєвих образів до логічних символів та значень), за рахунок ускладнення процесів регуляції та саморегуляції мнемічними діями (від мимовільною до метапам'яті) та розвитку довготривалого зберігання інформації.

У процесі діяльності пам'ять реалізується у вигляді взаємопов'язаних процесів: запам'ятовування, збереження, відтворення і забування. В останніх дослідженнях науковців дещо змінюються погляди на пам'ять, яка розуміється як «особливий вид психотехніки або психічної реальності. Навіть простий тип запам'ятовування є не лише необхідною умовою життєдіяльності, але і виступає як спосіб конституювання людини, що облаштовується й діє певній реальності» [9, С. 89].

Так, пропонується розглядати запам'ятовування як особливого роду реальність, яку він називає мнемічною. Події, які необхідно зафіксувати, пов'язані із реальними фактами людської життєдіяльності або зі спеціальними подіями (самостійне завдання на пригадування) при тому такими, які зумовлені такими фактами, що роблять можливим їх пригадування у потрібну мить. Про мнемічну реальність можна говорити в тому випадку, коли людина оволодіває можливістю запам'ятовування подій і усвідомлює цей процес у якості самостійної діяльності. До таких подій відносяться: події, факти, які необхідно запам'ятати, процедури запам'ятовування і акти, що впорядковують події, які людина впізнає, власне як спогади [16].

Існує три основні мнемічні реальності: «знак», що співпадає з актами означення, які дозволяють людині, по-перше, перестати тримати у свідомості предмет, звільнитися від нього, а, по-друге, у потрібну мить повернути його до свідомості, тобто пригадати його; «нарратив», який є основою соціальної довготривалої пам'яті, створюючи та запам'ятовуючи нарративи людина може звільнитися від подій, які фіксуються, щоб повернутися до них у необхідний момент; «програмування», щоб запам'ятати події людина повинна створити або побудувати чи перебудувати програму власної життєдіяльності. Як бачимо процеси пам'яті взаємопов'язані між собою.

Запам'ятовування має різні аспекти, зокрема науковці розрізняють мимовільне, довільне, механічне й смислове. Мимовільне (коли ми не ставимо мету і свідомо не використовуємо прийомів запам'ятовування). Необхідною умовою мимовільного запам'ятовування є дійове ставлення до інформації. Якщо матеріал входить в зміст основної мети, він запам'ятовується краще, ніж тоді, коли інформація включається в умови досягнення цієї мети. Матеріал, який не вимагає від людини активної діяльності, засвоюється погано, хаотично, неміцно. Для повного засвоєння знань необхідним є довільне запам'ятовування. Воно здійснюється за рахунок усвідомлення мети з якою необхідно засвоїти інформацію, що перетворює його на мнемічну діяльність. Знання різноманітних засобів запам'ятовування роблять людину свідомим володарем безмежних

резервів своєї пам'яті. Загалом мнемічні прийоми, які визначають суть довільного запам'ятовування інформації у психологічній науці прийнято розділяти на дві великі групи:

- прийоми, які ґрунтуються на виявленні внутрішніх зв'язків у матеріалі;
- прийоми, які ґрунтуються на внесенні ззовні штучних зв'язків у матеріал.

Останні називаються мнемічними та реалізуються тоді, коли неможливо встановити зв'язки між елементами матеріалу. При цьому така налаштованість і націленість на послідовне, точне, повне відтворення або тривалість запам'ятовування у кожному разі буде різним. Значення такого типу завдань неможливо ототожнити із самою дією або наміру запам'ятати [9].

Існує й механічне запам'ятовування – закріплення матеріалу без розуміння структурних частин і зв'язків між ними. При цьому варто відмітити, що запам'ятовування механічним способом може мати у своїй основі і мимовільні прийоми, і довільні прийоми запам'ятовування. Такі способи запам'ятовування зумовлюється надзвичайною складністю матеріалу, яким необхідно оволодіти. Запам'ятовування логічним способом, навпроти, ґрунтується на осмисленні інформації, її смислових зв'язків, тому поряд із механічними та мнемічними операціями цей спосіб містить у собі розумові дії. Отже, логічний спосіб запам'ятовування є наслідком розвитку когнітивних складових, зокрема абстрактного мислення й мови. У процесі свого розвитку цей метод запам'ятовування збагачується новими прийомами логічної обробки матеріалу.

Збереження є процесом, основне призначення якого зберегти (зафіксувати) набуту інформацію у пам'яті певний період життя, часу. Пам'ять зберігає весь наш досвід, але є механізми витіснення із свідомості суб'єктивно непотрібного, важкого, часткового. При цьому зберігання відбувається постійно й на нього зовсім не впливає свідомість, натомість несвідоме певним чином оперує зі змістом досвіду (щось аналізує, поєднує, порівнює, систематизує). Цей етап пам'яті майже не досліджений [47].

Сутність процесу відтворення полягає у відновленні інформації, яка на цей момент знаходиться у свідомості людини, більш конкретно у її пам'яті. Реконструкція інформації, що зберігається, тим значніша, чим більший обсяг й більш складною є структура об'єкту запам'ятовування. Відтворення буває кількох видів: впізнавання – найпростіше відтворення в умовах повторного сприймання – надає нам можливість правильно орієнтуватися в навколишній дійсності; власне відтворення – мимовільне або довільне відтворення матеріалу, який повторно не сприймається; пригадування – довільне відтворення, що вимагає від людини певних волевих, розумових зусиль. З тривалої пам'яті відтворюється матеріал, потрібний індивіду; згадування передбачає відновлення особою тих образів, які мали місце у його житті, тобто у певній життєвій послідовності. Під час згадування особа відтворює у своїй свідомості об'єкти зі свого минулого, співвідносить їх із конкретним періодом життя, згадує їх місце знаходження у просторі [26].

Натомість процес забування полягає в тому, що людина нездатна відтворити матеріал, що зберігався у пам'яті, оскільки він втратив чіткість і обсяг. Темп забування залежить від віку, в якому запам'ятовується матеріал, від характеру матеріалу та часу його збереження. Забування пов'язане з деякими підсвідомими мотиваціями. Для тривалої пам'яті зі свідомим доступом властива така закономірність: забувається все непотрібне, що не повторюється індивідом.

Отже, в онтогенезі пам'ять особистості зазнає якісної перебудови, яка відбувається головним чином за трьома напрямками. По-перше, посилюється управління процесами пам'яті, її довільність. По-друге, ускладнюється опосередкованість цих процесів за рахунок мнемічних дій та операцій. По-третє, мнемічні дії поєднуються із символічними процесами свідомості – мисленням та мовленням. Пам'ять людини відображає взаємозв'язок між кількома вимірами її життя: сьогоденням, прийдешнім і минулим. Інформація засвоюється переважно в знаково-символічній формі, а, відтак, відображає найбільш загальні про природне й соціальне довкілля.

1.3. Смилова пам'ять як найвищий рівень розвитку пам'яті людини

Загалом смылова пам'ять – це вид пам'яті, що дозволяє людині оперувати значеннями, що є впорядкованими та відображаються у словах, діях, поведінці. Науковці що схиляються до думки, що смылова пам'ять – це той суб'єктивний тезаурус, ті організовані знання, якими володіє людина про слова та інші вербальні символи, про їх значення, про відношення між ними та про правила, формули, алгоритми, що використовуються для маніпулювання цими символами, поняттями й відношеннями.

Саме тому, основним поняттям, що відображає означений вид пам'яті є «значення». Так, у необіхевіоризмі (Ч. Осгуд) цей термін розглядається у доволі вузькому аспекті – як правило з боку поведінки (прагматичного) або конативного значення. Знакові замісники реальних об'єктів (слова) виникають в результаті утворення системи умовних зв'язків між реальними стимулами (знаком) і «репрезентативною реакцією», з іншого боку [22, С. 16].

У когнітивній психології поняття значення тісно пов'язано із операціями узагальнення та перекодування. Значення задає той напрямок де відбувається узагальнення і абстрагування від сенсорної інформації. Більш узагальнені когнітивні одиниці – категорії – виникають не випадково, а як об'єднання функціонально-еквівалентних стимулів, які мають однакове поведінкове значення, тобто викликають у якості оптимальної одну і ту ж реакцію (або категорію реакцій) [9, С. 18].

У вітчизняній психології виокремлюють три форми існування значення: *словесне значення* (або вербальне, знакове, символічне – терміни, які є синонімами) має чуттєве підґрунтя мови, як системи специфічних квазіоб'єктів (знаків); *предметне значення*, в основі якого лежить чуттєве підґрунтя перцептивного (в широкому розумінні) образу – образу сприймання, пам'яті, уявлення. Ця форма значення передбачає обов'язкову наявність предмету в ідеальній або матеріальній формі; *рольове значення* існує на сенсорному

підґрунті динамічних компонентів самої діяльності (соціальні норми й соціальні ролі) [28, С. 16].

На основі такого розуміння феномену «значення» його психологічну структуру розглядають як систему співвідношення і протиставляння слів у процесі їх використання в мовленнєвій і пізнавальній діяльності (в широкому розумінні). Отже, об'єктом вивчення смислової пам'яті є предметні значення реальних або ідеальних об'єктів, які існують в свідомості людини. Сам термін смислової пам'яті передбачає провідну роль мови в формуванні мнемічних функцій та аналіз того, яку роль у процесі засвоєння матеріалу відіграє його структурування за допомогою смислових відношень. Тому проблематика смислової пам'яті поєднується із проблемою довготривалого збереження інформації та вербальним змістом самого матеріалу.

Словесний матеріал являє собою в психофізіологічному плані систему ієрархічно організованих нервових утворень, що формується на основі сприймання мови. Успішність засвоєння вербального матеріалу залежить від міри його осмислення, що визначається кількістю асоціацій (образних і необразних), які виникають при цьому. Асоціації формуються на основі подібного звучання і того й іншого слів («штучного» і знайомого слова рідної мови). Формування асоціацій і мисленнєвих образів свідчить про тенденцію осмислювати вербальний матеріал, що не має семантики. Засвоєння вербального матеріалу, що не має семантики може здійснюватися або шляхом безпосереднього запам'ятовування звучання слова, або його осмислення за допомогою асоціацій і мисленнєвих образів [15, С. 142].

Сутність засвоєння вербального матеріалу полягає у створенні так званої «вербальної сітки». В основі її організації лежать звукові й смислові відношення між словами, які проявляються у формуванні формальних і семантичних асоціативних зв'язків між окремими внутрішніми мовленнєвими структурами. Диференціювання таких структур відбувається на основі зв'язності слів, які є включеними в загальну семантичну категорію (граматика, рід, вид тощо). «Вербальна сітка» являє собою матеріальний субстрат

збереження словесної інформації і складає механізм пам'яті на слова і їх відношення. На основі домінуючого функціонування «вербальної сітки» й вибіркової актуалізації асоціативних зв'язків між словами, здійснюється опосередковане запам'ятовування вербального матеріалу [32, С. 141].

Формування «вербальної сітки» можливе завдяки діяльності специфічних функціональних структур, які відповідають за засвоєння кожного слова. В процесі запам'ятовування незнайомих слів робота цих структур активізується на двох рівнях: утворюється акустичний образ слова (фонетика, означення) і встановлюється зв'язок, який поєднує його значення (поняття) із означенням (акустичний образ).

Отже, формуються «системи зв'язків, що синтезують певний звуковий комплекс і смислове уявлення, що його означає» [51, С. 145]. Саме тому словесний матеріал розміщується в пам'яті в жорсткій відповідності із заданою категорією, яка визначається смисловими відношеннями між словами.

Структурна організація пам'яті полегшує запам'ятовування і відтворення інформації, оскільки пригадування відбувається групами, «блоками». Пригадування лише одного із представників даного класу активізує всю структуру, полегшуючи «адресацію за змістом» і актуалізацію інших представників того ж класу. Полегшуючий запам'ятовування і відтворення, ефект структурної організації пам'яті проявляється в тому, що семантичне угруповання актуалізується лише тоді, коли стимульний матеріал перевищує робочий об'єм пам'яті (7 ± 2) або ж запам'ятовування здійснюється в складних умовах. При цьому «просторові переміщення слів при їх відтворенні (впізнаванні) відбувається не хаотично, а під впливом глобальної стратегії, що орієнтована на семантику стимульних груп, тобто ці переміщення і наступне групування провокуються заданою семантичною поляризацією» [51, С. 47].

Як сценарії так і схеми історій мають ієрархічну структуру, що нагадує організацію самих категорій, однак для них є характерним обмеженість числа одиниць, що представлені на кожному рівні. Перебіг подій в схематичних структурах є жорстко детермінованими. Причинно-наслідкові зв'язки межують

з відповідними переходами, які зумовлені соціальними і ситуативними факторами. Доцільно вказати, на міцність зв'язків в межах одного епізоду, ніж між самими епізодами. Схематична організація зазвичай більш експліцитна і доступна усвідомленому розумінню, ніж ієрархічна організація понять, що виявляється в результаті складних математичних прийомів обробки даних. Ця обставина дозволяє використовувати цю форму знання як ефективний засіб сприймання, а також наступного відтворення, навіть якщо сама інформація в певній мірі є забутою. Досить часто схематична організація описується як головний засіб структурування лінгвістичної і невербальної інформації. Для них є характерною більш особлива причинна зумовленість. Процес мислення розгортається паралельно на різних рівнях свідомості має певну спрямованість.

Отже, об'єктом вивчення смислової пам'яті є предметні значення реальних або ідеальних об'єктів, які існують в свідомості людини. Сам термін смислова пам'ять передбачає провідну роль мови в формуванні мнемічних функцій та аналіз того, яку роль у процесі засвоєння матеріалу відіграє його структурування за допомогою смислових відношень. Тому проблематика смислової пам'яті поєднується із проблемою довготривалого збереження інформації (довготривала пам'ять) та вербальним змістом (значенням понять). У структурі семантичної пам'яті матеріал може бути представленим у вигляді вербальних значень – смислів, що передбачають її просторову організацію.

Висновки до розділу 1

Пам'ять є функціональною системою психіки, яка забезпечує ефективність протікання пізнавальної діяльності у плані накопичення і зберігання упродовж тривалого терміну необхідної інформації, а також неодноразового її використання з метою подальшого вдосконалення інтелектуальних дій. Її властивості становлять основу пізнавальних здібностей людини і відображені у її мнемічних діях (процесах) запам'ятовування, зберігання, відтворення і забування. Як психологічний феномен характеризується динамікою розвитку, структурованістю, багаторівневістю, продуктивністю, відкритими зв'язками, індивідуальними ознаками, продуктивністю, що проявляються у процесі отримання і переробки інформації, вражень, отриманих із навколишнього світу.

В онтогенезі пам'ять особистості зазнає якісної перебудови, яка відбувається головним чином за трьома напрямками. По-перше, посилюється управління процесами пам'яті, тобто її довільність. По-друге, ускладнюється опосередкованість цих процесів за рахунок мнемічних дій та операцій. По-третє, мнемічні дії поєднуються із символічними процесами свідомості – мисленням та мовленням.

Пам'ять людини відображає взаємозв'язок між кількома вимірами її життя: сьогоденням, майбутнім і минулим. Інформація засвоюється переважно в знаково-символічній формі, а, відтак, відображає найбільш загальні уявлення про природне й соціальне довкілля.

Смислова пам'ять вважається найвищим рівнем розвитку пам'яті особистості. Її основою є предметні значення реальних або ідеальних об'єктів, що існують у свідомості людини. Смислова пам'ять передбачає провідну роль мови в формуванні мнемічних функцій та аналіз того, яку роль у процесі засвоєння матеріалу відіграє його структурування за допомогою смислових відношень. Тому проблематика смислової пам'яті поєднується із проблемою довготривалого збереження інформації (довготривала пам'ять) та вербальним змістом (значенням понять).

У структурі семантичної пам'яті матеріал може бути представленим у вигляді вербальних значень – смислів, що передбачають її просторову організацію.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПАМ'ЯТІ СУЧАСНИХ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Особливості розвитку пам'яті дітей дошкільного віку у контексті пізнавальної сфери

У контексті культурно-історичної теорії головною є теза про те, що пам'ять є вищою психічною функцією індивіда, що передбачає її розуміння як достатньо складного психічного процесу, динаміка якого відбувається упродовж всього життя. При цьому пам'ять є складним за соєю організацією феноменом, соціальним за своїм походженням і таким, що має внутрішню логіку розгортання.

В основі пам'яті людини закладені найбільш універсальні системи знаків, які виникли у процесі суспільно-історичної і водночас культурної еволюції людини та людства в цілому, що і визначає її основну відмінність як вищої функції психіки. У контексті означеної теорії пам'ять є особливою психологічною системою, що розвивається і вдосконалюється завдяки накладанню нових зв'язків і утворень на вже існуючі, які, у свою чергу, залишаються у незмінному вигляді, як підґрунтя нового пласту у межах нового досвіду [22].

Також дослідниками доведено, що пам'ять індивіда, як система, що оперує інформацією, характеризується двома особливостями: здатністю розподілити опрацювання інформації на декілька етапів; обсяг інформації, якою може розпоряджатися людина є обмеженим на всіх цих етапах. Ці особливості, насамперед, залежать від віку [40; 43].

Так, із самого моменту народження на дитину починають впливати різні чинники, як несоціальні (освітлення, температура середовища тощо), так і соціальні (голос, обличчя емоції матері та близьких, предмети побуту). Набуті враження впливають на весь хід подальшого розвитку людини. З'ясовано, що у

немовлячому віці пам'ять не є самостійним процесом, оскільки вона вплетена у відчуття та сприймання та характеризується нетривалим зберіганням вражень. Наприкінці першого року життя з'являються підґрунтя для словесної пам'яті (мова), але на початку у дитини розвивається рухова, емоційна та образна види пам'яті.

У період раннього віку у дитини процеси пам'яті набувають більшої рухливості, оскільки розширюються її уявлення про предмети, їх форму, величину, напрямки руху, віддаленість, виконувані дії. При цьому з'являється здатність впізнати предмет за межами конкретної ситуації, де він мав місце, на основі його істотних ознак [38].

Поряд із впізнаванням починає розвиватися і процес відтворення, у ході якого актуалізуються весь минулий досвід дитини (її думки, образи, переживання). Відтак, основною ознакою відтворення стає вибірковість, адже воно пов'язане з переробкою раніше набутої (сприйнятої) інформації. Відтворення залежить від умов і завдань діяльності, а також і від особистісних властивостей самої дитини, тобто від того, як саме вона усвідомлює і як саме переживає інформацію, яку відтворює. Найбільш ранні форми відтворення чітко помітні у руховій пам'яті, зокрема у тому, коли дитина раннього віку починає орієнтуватися у вже знайомих обставинах.

У дослідженнях зафіксовано, що пам'ять поступово перетворюється із мимовільного процесу, що має місце у контексті будь-яких практичних дій або поведінки, у довільний, коли необхідний матеріал фіксують і запам'ятовують цілеспрямовано. Поступово в індивіда процес запам'ятовування розвивається та перетворюється в особливо організовану мнемічну діяльність [45].

У вітчизняній психології прийнято вважати, що у період дошкільного дитинства існує особлива сенситивність до розвитку у дітей здатності запам'ятовувати та відтворювати інформацію. Разом із тим, тривалість збереження, набутої у цьому віці інформації достатньо велика. Науковці помітили, що у порівнянні із періодом раннього віку, дошкільний період

відрізняється чіткими та яскравими спогадами, як є більш властивими для дітей 5-7 років. Отже, в 3-4 роки з'являються перші дитячі спогади [35].

У середині ХХ ст. було доведено, що функція пам'яті домінує у пізнавальній сфері дошкільника, що дозволяє йому достатньо швидко та легко запам'ятовувати й зберігати будь-який матеріал (рухи, образи, слова). Проте, навіть у межах самого дошкільного віку процес пам'яті відрізняється низкою специфічних ознак. Зокрема у дітей 3-4 років домінує мимовільна пам'ять, адже молодший дошкільник ще не має у своєму розпорядженні спеціальних методів запам'ятовування чи відтворення інформації. Отже, процеси пам'яті функціонують автономно від свідомості та волі. Вони відбуваються у діяльності та залежать від її характеру. Після чотирьох років з'являються елементи довільності, що, насамперед вказує на виникнення у дитини бажання (цілі) щось запам'ятати, при цьому у 5-6 років дитина вже у змозі прийняти прохання (установки) дорослого та скористатися надто простими способами та засобами для запам'ятовування інформації і, водночас, є зацікавленою у точності відтворення і намагається контролювати ці процеси пам'яті [14].

Проте мимовільна пам'ять не зникає і тому у період дошкільного дитинства доволі міцним є взаємозв'язок між запам'ятовуванням матеріалу та його характеристик, зокрема емоційної привабливості, яскравості, уривчастих рухів, контрастності. Відтак, дошкільники з легкістю вчать вірші (оскільки за своєю формою вони є досконалыми), які є ритмічними, співзвучними та суміжними за римуванням. Доволі швидко дитина вивчає розповіді, уривки діалогів із мультфільмів, казок, коли співпереживає разом із героями творів. Упродовж цього відрізка, від 4-6 років мимовільна пам'ять досягає свого апогею і може ще суттєво підсилитися за рахунок усвідомлення інформації. Це свідчить про зародження смислової пам'яті, яка функціонує поряд із механічною, навіть більше, смислова та механічна поєднуються між собою і старші дошкільники із великим відсотком точності відтворюють інформацію великого об'єму (вірш, текст тощо) [3].

Низка дослідників наголошують, що у переважної більшості дітей 3-5 років, що нормально розвиваються, достатньо добре розвинені безпосередня та механічна види пам'яті. Так, діти достатньо швидко та легко запам'ятовують, а потім без особливого прикладання зусиль відтворюють побачене, почуте, проте лише за умови, що це викликало у них зацікавленість, і самі діти хотіли щось запам'ятати чи пригадати. Саме ця пам'ять сприяє швидкому вдосконаленню мови, навчаються користуватися побутовими предметами, орієнтуються у ситуації, впізнають знайомий матеріал [4; 19; 24].

У окремих дітей 4-6 років трапляється особливий вид зорової пам'яті, що називається ейдетичною. Образи означеної пам'яті за своєю яскравістю та чіткістю наближаються до образів сприймання. Так, одноразове сприймання матеріалу та зовсім незначне його опрацювання, дозволяє дошкільнику «бачити» предмет і успішно його відновити за потребою. Навіть після тривалого проміжку часу, згадуючи предмет, дитина ніби знову його бачить і здатна його описати у всіх подробицях. Вважається, що ейдетична пам'ять є віковою ознакою.

Одночасно виявлено, що великою мірою у дошкільників якість мимовільного запам'ятовування і відтворення залежить від того, як саме вони взаємодіють із контентом (предметами, картинками, словами), у який спосіб вони їх сприймають, осмислюють, групують. Також з'ясовано, що діти можуть вільно утримувати у своїй пам'яті зовсім випадкові події, непов'язані між собою висловлювання, уривки діалогів дорослих людей. Це пов'язано із тим, що дитина ще не в змозі повністю опанувати всі можливості своєї пам'яті, а сама пластичність підсилює процес запам'ятовування [23].

У грі дитина може відтворити найбільшою мірою важкий для запам'ятовування матеріал. Третій і четвертий роки існування дитини стають роками перших дитячих спогадів [31].

У віці 6-7 років пам'ять поступово перевтілюється на особливу діяльність, що підпорядковується особливій меті – запам'ятати матеріал. Для запам'ятовування дитина, перш за все, має прийняти настанови дорослого, а

також використати доступні для неї шляхи та засоби запам'ятовування, цікавитися правильністю (точністю) відтворення та намагається контролювати самі процеси запам'ятовування і відтворення. Із розвитком довільних механізмів поведінки та діяльності, а також завдяки виникненню вмій, що дозволяють підпорядковувати власну поведінку віддаленій меті та зростанням регулюючої функції діяльності мовлення, розвивається нова форма пам'яті. Дитина виділяє із знайомих їй видів діяльності окремі прийоми запам'ятовування, усвідомлюючи та використовуючи їх. За спеціального навчання і контролю дорослого, дитині дошкільного віку стають доступними розумові операції. Ці операції розвиваються під час групування, схематизації, класифікації, зіставлення з раніше відомим [39].

Діти старшого дошкільного віку вже здатні успішно запам'ятати та відтворити матеріал, вміють себе контролювати. Поступово, дорослішаючи, з'являється і прагнення до більш повного та точного відтворення матеріалу. Якщо діти у 4-5 років самостійно вносять поправки при відтворенні у зв'язку із сюжетними змінами, то в старшому дошкільному віці вони вносять поправки у сам зміст тексту, вказуючи на помилки у ньому. Отже, пам'ять все більше й більше дитина починає контролювати [48].

У дітей 6-7 років поступово зникає потреба використовувати конкретну наочність (зокрема картинки), щоб відтворити матеріал. Так, слухаючи казки, що читає вихователь, старші дошкільники досить швидко уявляють собі героїв чи події, про які в них йдеться. При цьому вони часто самі згадують те, що вже раніше бачили чи чули. Також, діти у цьому віці вже можуть самостійно складати розповідь за серією картинок (що пов'язані між собою змістом сюжету), скориставшись при цьому різними прийомами для запам'ятовування.

Отже, у різних формах словесної творчості достатньо чітко проявляється новий для дітей 6-7 років вид запам'ятовування (логічний), що активно розвивається та вдосконалюється [45].

Також, одним із найбільш важливих досягнень дітей 6-7 років є зростання у них обсягу пам'яті, розвиток свідомих і міцних прийомів запам'ятовування,

які сприяють точності відтворення матеріалу. Разом із тим, з'являється здатність навмисне запам'ятати смисловий контент, застосувати незвичним чином спогади, що суттєво впливає на продуктивність процесів пам'яті, насамперед, запам'ятовування та відтворення. Найкращим чином цього можна досягнути через сумісні дії дорослого та дитини [20, с. 304].

Як бачимо, відбуваються суттєві зміни у процесах пам'яті дошкільників за декількома напрямками: поступово механічна пам'ять вдосконалюється та поступово змінюється на логічну (абстрактну) пам'ять, наочно-образна поступово трансформується у смислову. Так, безпосереднє запам'ятовування змінюється на опосередковане, а мимовільна пам'ять досягає довільного рівня. При цьому важливим є факт, що довільне запам'ятовування використовується дитиною 6-7 років лише тоді, коли вони керуються цілями діяльності (переважно ігрової) або коли цього вимагають дорослі.

Разом із тим, дослідники відмічають, що у старшому дошкільному віці стрімко розвивається й короткочасна пам'ять дитини, хоча вона зберігає мимовільний характер. Також на продуктивність запам'ятовування значний вплив мають інтереси, вподобання, що викликають інтенсивні емоційні враження у дітей. При цьому короткочасна пам'ять старших дошкільників характеризується зростанням її обсягу – до 5-6 образів предметів [37].

Довільне запам'ятовування, яке стрімко розвивається у старшому дошкільному віці певним чином залишається механічним. При цьому діти 6-7 років, активно використовуючи картинки, можуть запам'ятати більше слів, ніж без них, у 2-3 рази. Також дослідники відмітили, що для кращого й більш міцного запам'ятовування матеріалу потрібно як мінімум два-три цілеспрямованих повтори [54].

Більш продуктивним довільне запам'ятовування стає тоді, коли воно є умовою гри або має значення для реалізації домагань дитини. Саме у такому випадку дитина 6-7 років достатньо швидко запам'ятовує поняття, або терміни та їх визначення, певну послідовність дій тощо. Проте мимовільне

запам'ятовування все ж залишається у цьому віці значно продуктивнішим, ніж довільне [48].

Загалом, для дітей 6-7 років стає можливим й опанування прийомами смислового запам'ятовування, що ґрунтується на встановленні змістових або смислових зв'язків між окремими частинами матеріалу, що потрібно запам'ятати, або ж між тим матеріалом, який потрібно запам'ятати та окремими частинами вже набутого досвіду, які міцно закарбовані її пам'яттю. Проте, дослідники підкреслили, що такі прийоми стають можливими лише після тривалого навчання [24, с. 30].

Так, коли діти розглядають лише картинки, то запам'ятовують їх значно гірше, ніж тоді, коли стоїть вимога дорослого запам'ятати те, що намальовано на них. Подібним чином відбувається запам'ятовування, коли діти 6-7 років розглядають більш цілеспрямовано: групують їх за ознаками, міркують, що саме на них зображено, узагальнюють їх зміст. У такому випадку ефективність запам'ятовування є набагато кращим, ніж тоді, коли старші дошкільники намагаються лише їх запам'ятати. Отже, коли відбувається активна робота з матеріалом, який потрібно запам'ятати, то ефективність запам'ятовування суттєво зростає.

Отже, старший дошкільний вік характеризується стрімким розвитком процесів запам'ятовування та відтворення. Короткочасна пам'ять дітей 6-7 років характеризується більш мимовільним характером, при цьому вона у змозі запам'ятати 5-6 образів. Проте старші дошкільники ще не завжди вміють навмисне ставити перед собою мету, щоб запам'ятати матеріал. Мимовільно запам'ятовується той матеріал, що є включеним в активну та цікаву для старших дошкільників діяльність. Для дітей 6-7 років стає можливим й опанування прийомами смислового запам'ятовування, що ґрунтується на встановленні змістових або смислових зв'язків між окремими частинами матеріалу, що потрібно запам'ятати. Проте такі прийоми стають можливими лише після тривалого навчання. Окремі елементи довільності у короткочасній пам'яті виникають наприкінці дошкільного періоду розвитку та спостерігаються

у ситуаціях, коли дитина ставить перед собою мету щось запам'ятати та пригадати. Поступово механічна пам'ять вдосконалюється та змінюється на логічну, безпосереднє запам'ятовування – на опосередковане, а мимовільна пам'ять досягає довільності. При цьому важливим є факт, що довільне запам'ятовування використовується дитиною 6-7 років лише тоді, коли вони керуються цілями діяльності (переважно ігрової) або коли цього вимагають дорослі.

2.2. Розвиток пам'яті дітей дошкільного віку в сучасних умовах: чинники та особливості функціонування

Останнім часом відбулися досить неоднозначні події, що мали вплив на психіку не лише дорослої людини, але також і дітей, зокрема дошкільників. До таких факторів можна віднести соціальні трансформації у суспільстві, активне впровадження комп'ютерної техніки в життя звичних людей, поява гаджетів (планшетів, смартфонів, ігрових приставок тощо), локальні воєнні конфлікти на колишніх територіях пострадянського простору, тривалі періоди карантину (різні форми ізоляція людей), військова агресія, анексія територій на Сході України, повномасштабне вторгнення РФ на Україну з послідувачими за цим фактом військовими діями, обстрілами, руйнуванням міст, появи переселенців, вимушений виїзд за межі країни. Все це суттєво впливає не лише на соціальний розвиток, але й на розумовий.

Загалом, дослідники відмітили, що розумовий розвиток людини, зокрема й дитини пов'язаний переважно із двома напрямками: а) накопичення досвіду (знань, вмінь і навичок) дитиною, що є основою розвитку всіх вищих психічних функцій; б) розвиток самих розумових дій, насамперед, дій мислення та уяви. Так, Л. Клевака, О. Гришко наголошують, що формується цілісна система інтелектуальних дій, основою для яких є процеси пам'яті, що є сполучною ланкою між всіма пізнавальними процесами [17, с. 35]. При цьому дослідники наголосили, що фундаментальні дослідження розвитку пам'яті у період

дошкільного віку були проведені у другій половині ХХ ст. і переважно вони були спрямовані на формування у дітей довільної пам'яті.

У цьому контексті Н. Доброштан, О. Куліш відмітили, що у науці є доведеним факт, що на розвиток будь-якого виду людської пам'яті впливають достатньо прості вправи, зокрема звичайний швидкий рахунок вголос, повторювання слів, голосне читання тощо. При цьому вплив означених вправ (основна умова при їх виконанні – встановлена система, регулярність) зберігається актуальним абсолютно для всіх вікових категорій, розпочинаючи з періоду дошкільного віку й завершуючи глибокою старістю. Одночасно, дослідники зазначили, що зростання розумових можливостей безпосередньо залежить від рівня розвиненості пам'яті індивіда, адже остання фіксує і зберігає у свідомості необхідні у житті та діяльності знання та навички. Разом із тим, автори вказали, що рівень пам'яті людини є наслідком цілеспрямованої роботи самої особи над її вдосконаленням, зокрема процесів запам'ятовування та відтворення [12, с. 42].

Г. Беленька, сучасна українська дослідниця, воліє розглядати процес розвитку пам'яті дошкільника у контексті загального інтелектуального розвитку, який, на її думку, нині є достатньо стрімкий. При цьому вона зазначила, що домінуючу роль у цьому відіграють процеси акселерації, як у фізичній, так і в соціальній площині. Дослідниця наголошує при цьому, що основним чинником розвитку інтелектуальних можливостей людини є соціум, у якому останнім часом домінує величезний масив інформації, що негативно впливає на пам'ять дитини та її психоемоційний стан, адже дитина дошкільного віку має достатньо швидко орієнтуватися у потоці інформації і змушена багато запам'ятовувати.

Проте, на думку авторки, можливості дитячої пам'яті у цьому віці є обмеженими. У цьому контексті авторка зазначила, що у дошкільників домінують процеси мимовільного запам'ятовування і відтворення, в вміння цілеспрямованого запам'ятовування не є сформованим. Також Г. Беленька відмічає, що у нинішньому соціумі на розумовий розвиток дитини дошкільного

віку суттєво впливає комп'ютеризація, адже діти стали дуже багато проводити часу за іграми, приставками, гаджетами [1, с. 28].

У цьому контексті Г. Мироненко наголошує, що вже в період від 4-5 років до вступу до школи діти активно долучаються до соціальних мереж, що зумовлює зниження їх фізичної та розумової активності, оскільки значну частину часу вони вимушені перебувати у приміщенні, користуючись електронними пристроями, зокрема приставками, смартфонами, планшетами [30].

У цьому контексті варто відмітити, що у дошкільному віці активне фізичне навантаження сприяє розвитку мозкових структур, що відповідають за вдосконалення дитячої пам'яті [33]. Так, у медичній психології [32] виділяють сім чинників, які сприяють розвитку пам'яті дітей дошкільного віку:

- особливе харчування, що передбачає вживання найбільш корисних продуктів для організму дитини;
- тривале перебування на свіжому повітрі, що сприяє насиченню киснем всіх клітин головного мозку;
- тривалий здоровий сон, що унеможливорює втому, емоційне напруження;
- наявність емоційної близькості та підтримки, що передбачає спілкування, формування адекватної самооцінки, ієрархії мотивів;
- вправлення у виразному та емоційному читанні віршів вголос;
- порадити дитині виконувати дії руками, ногами, що не є основними, що прекрасно впливає на головний мозок і тренує його;
- достатнє фізичне навантаження, активні фізичні вправи.

Відповідно, коли навантаження фізичне є слабким, функціональні структури мозку не розвиваються належним чином і, відповідно, пам'ять дітей не розвивається нормально, натомість фіксуються її порушення. Подібним вплив електронних пристроїв відмічають також і на мислення та увагу старших дошкільників [53].

Також подібних поглядів дотримуються й інші дослідники. Так, Г. Гуменюк наголошує, що оскільки пам'ять є складною системою мнемічних дій, то на її функціонування має беззаперечний вплив нервової системи, що й визначає в цілому її продуктивність. Оскільки фізичне навантаження є обмеженим, відповідно обмеженими будуть і властивості нервової системи, що погіршує, у свою чергу, функціонування процесів пам'яті, зокрема й дитячої [8, с. 180].

Так, Я. Гошовський у своєму дослідженні з'ясував, що тривалі захоплення дітей дошкільного віку електронними мобільними носіями призводить до виникнення порушень у розвитку особистості. Зокрема автор наголошує, що мають місце викривлення, насамперед, самого процесу індивідуального розвитку дитини, особливостей становлення емоційної сфери особистості, а також й індивідуальних властивостей мислення та пам'яті дитини. При цьому автором доведено, що поведінка дитини змінюється повністю, зокрема у малюка починає домінувати тривожність, агресивність, з'являється прагнення уникати соціальних контактів, розумовий розвиток дошкільника гальмується в цілому, проте найбільше страждає пам'ять, особливо її довільна форма [7, с. 207].

Д. Козлітін, І. Матющенко також вказують на негаразди в соціальному й розумовому розвитку дошкільників, які тривалий період часу перебувають перед моніторами планшетів чи смартфонів. Зокрема дослідники вказують на малорухливий спосіб їх життя, проблеми із розвитком вольової поведінки, у них значно зростає психоемоційне напруження, з'являється тривожність, агресія. При цьому у таких дітей, за твердженням авторів зникає бажання пізнавати світ, розвиватися, накопичувати досвід, що неминуче впливає на нормальне функціонування пізнавальних процесів, насамперед, пам'яті дитини. Натомість, діти більше перебувають у віртуальному світі, ніж у реальному, що неминуче призводить до порушень у старших дошкільників в процесах адаптації, спілкуванні й навчанні [18, с. 50].

У цьому контексті колектив дослідників підтверджує той факт, що сучасним дітям, зокрема й дітям дошкільного віку, властиве перебування у віртуальному середовищі більш, ніж це потрібно. При цьому науковці вказують на те, що відбувається деформація всіх існуючих законів і принципів життя, нехтування базовими потребами, дошкільники характеризуються слабкою рухливістю, інертністю нервової системи, що в цілому чинить тиск на весь дитячий організм. Дослідники дійшли при цьому висновку, що діти надто багато втрачають, зокрема у пізнавальній сфері [11, с. 17]. Отже, гаджети безумовно негативно впливають на процеси пам'яті дітей дошкільного віку.

Зокрема А. Церковний, вивчаючи питання інтернет-залежності, дійшов висновку, що у дітей занадто рано з'являється певна нервозність, у них виникає бажання часто перебувати перед монітором, не розвивається необхідні пізнавальні вміння, втрачається жага до знань, до їх пошуку й засвоєння, що неминуче призводить до затримки розвитку пам'яті [59].

На думку Р. Шулигіної, такий стан речей ще усугубляється тим, що дорослі взагалі не контролюють дітей під час їх взаємодії з гаджетами чи іншими електронними носіями інформації. При цьому така неконтрольованість останнім часом носить масовий характер: дорослі самі стимулюють дітей контактувати з гаджетами, адже вони (дошкільники) мають вільний доступ до всіх можливих пристроїв, зокрема планшетів, смартфонів, ноутбуків, приставок тощо [61, с. 329].

У цьому контексті варто звернути увагу на дослідження О. Половіної, І. Ліпчевської. Так, досліджуючи проблему наступності, науковці з'ясували особливості розумового розвитку старших дошкільників. Зокрема, дитина 6-7 років, за твердженням авторів, характеризується тим, що у неї переважає мимовільна пам'ять довільну, низький обсяг уваги, фактичну перевагу кліпового мислення (невміння поєднати обставини ситуації у єдине ціле), відсутність власної самостійності (автономії у власній поведінці, що змінилася наслідуванням). Також, за твердженням авторів, одним із основних причин такого стану речей є використання понад міру сучасних мобільних засобів, які

фактично нині є в кожній дитині [41, с. 207]. При цьому дослідники наголосили, що варто корінним чином впливати на ситуацію, яка виникла наразі у соціумі, зокрема українському, адже означені тенденції носять прогресуючий характер. Відтак, смартфони й планшети, негативно впливають на розвиток короткочасної й довільної пам'яті старшого дошкільника.

Так, Л. Терещенко зазначила, що поширення серед дітей електронних носіїв призводить до зміни їх свідомості, що проявляється у вигляді постійно піднесеного настрою, порушенні розпорядку дня (втрата апетиту, відмова від сну), зростанні часу перебування за монітором (все більше й більше), зниження рівня розвиненості уваги та пам'яті, зневажанні інтересами рідних і близьких, а також і власними, а також і виникненні емоційних реакцій роздратованості, неврівноваженості й істерик (коли забороняють користуватися гаджетом). Також при цьому авторка зазначила, що у дошкільників з'являються викривлення у функціонуванні короткочасної пам'яті та розладів всього спектру пізнавальних процесів. Разом з тим діти-дошкільники, за твердженням авторки відчувають психологічну втому від перебування з гаджетом (наодинці), а також можуть переживати й стрес, викликаний саме тривалістю перебуванням за монітором у незвичному положенні (Л, Терещенко, 2007). Н. Голота у цьому ракурсі питання відмітила, що у старших дошкільників під час взаємодії із електронними гаджетами формується своєрідна картина світу, внаслідок у дітей можуть сформуватися хибні уявлення про світ, про його властивості, про предмети [5, с. 225].

Разом із тим, ще одним із найбільш суттєвих, проте негативних факторів, які впливають на пам'ять дітей дошкільного віку є військові дії, які відбуваються на території нашої держави з 2014 року (фактично по всій території країни). Так, дослідники наголошують, що у цій війні діти вважаються також постраждалими, навіть у більшій мірі, ніж дорослі, оскільки у них недосконала психіка. При цьому фактори, що діють на організм дошкільника зумовлюють затримку психічного розвитку, ускладнення у розвитку найбільш важливих особистісних рис, сприяють ускладненням

формування пізнавальних психічних процесів, вносять негативні корективи у загальні механізми психіки, зміщують кризи розвитку, сприяють утворенню негативних структурних утворень у психіці дитини [11]. Хоча спеціальних досліджень про вплив війни на розвиток пам'яті у дітей немає, можна зробити висновок, що внаслідок погіршення психоемоційного стану дошкільників, виникнення негараздів у розвитку негативно впливатимуть і на розвиток дитячої психіки.

Отже, на розвиток людської пам'яті впливають достатньо прості вправи, зокрема звичайний швидкий рахунок вголос, повторювання слів, голосне читання тощо, тому рівень пам'яті людини є наслідком її цілеспрямованої роботи над собою, над процесами запам'ятовування та відтворення. Проте основним чинником розвитку інтелектуальних можливостей людини є соціум, у якому останнім часом домінує величезний масив інформації, що негативно впливає на пам'ять дитини та її психоемоційний стан, адже дитина дошкільного віку має достатньо швидко орієнтуватися у потоці інформації і змушена багато запам'ятовувати. У дітей дошкільного віку домінують процеси мимовільного запам'ятовування і відтворення, а фізичне навантаження сприяє розвитку мозкових структур, що відповідають за вдосконалення дитячої пам'яті.

Тривалі захоплення дітей дошкільного віку електронними мобільними носіями призводить до виникнення порушень у розвитку особистості, зокрема індивідуальних властивостей пам'яті дитини. У дітей дошкільного віку зростає психоемоційне напруження, з'являється тривожність, агресія, у них зникає бажання пізнавати світ, розвиватися, накопичувати досвід, що неминуче впливає на нормальне функціонування пізнавальних процесів, насамперед, пам'яті дитини. Подібні психологічні стани викликаються й факторами сучасної війни, які сприяють ускладненню у формуванні пізнавальних психічних процесів, вносять негативні корективи у загальні механізми психіки, зміщують кризи розвитку, сприяють утворенню негативних утворень у психіці дитини.

У сучасних дослідженнях з'ясовано, що у дітей 6-7 років переважає мимовільна пам'ять довільну, низький обсяг уваги, фактична перевага кліпового мислення (невміння поєднати обставини ситуації у єдине ціле), відсутність власної самостійності (автономії у поведінці).

Висновки до розділу 2

Старший дошкільний вік характеризується стрімким розвитком процесів запам'ятовування та відтворення. Короткочасна пам'ять дітей 6-7 років характеризується більш мимовільним характером, при цьому вона у змозі запам'ятати 5-6 образів. Проте старші дошкільники ще не завжди вміють навмисне ставити перед собою мету, щоб запам'ятати матеріал. Мимовільно запам'ятовується той матеріал, що є включеним в активну та цікаву для старших дошкільників діяльність. Для дітей 6-7 років стає можливим й опанування прийомами смислового запам'ятовування, що ґрунтується на встановленні змістових або смислових зв'язків між окремими частинами матеріалу, що потрібно запам'ятати. Проте такі прийоми стають можливими лише після тривалого навчання. Окремі елементи довільності у короткочасній пам'яті виникають наприкінці дошкільного періоду розвитку та спостерігаються у ситуаціях, коли дитина ставить перед собою мету щось запам'ятати та пригадати. Поступово механічна пам'ять вдосконалюється та змінюється на логічну, безпосереднє запам'ятовування – на опосередковане, а мимовільна пам'ять досягає довільності.

У сучасних дослідженнях з'ясовано, що у дітей 6–7 років переважає мимовільна пам'ять довільну, низький обсяг уваги, фактична перевага кліпового мислення (невміння поєднати обставини ситуації у єдине ціле), відсутність власної самостійності (автономії у поведінці). Основним чинником розвитку інтелектуальних можливостей людини є соціум, у якому останнім часом домінує величезний масив інформації, що негативно впливає на пам'ять дитини та її психоемоційний стан. Захоплення дітей 6-7 років електронними мобільними носіями призводить до виникнення порушень у розвитку особистості, зокрема індивідуальних властивостей пам'яті дитини. У дітей дошкільного віку зростає психоемоційне напруження, з'являється тривожність, агресія, у них зникає бажання пізнавати світ, розвиватися, накопичувати досвід, що неминуче впливає на нормальне функціонування пізнавальних процесів, насамперед, пам'яті дитини. Подібні психологічні стани викликаються й

факторами сучасної війни, які сприяють ускладненням у формуванні пізнавальних психічних процесів, вносять негативні корективи у загальні механізми психіки, зміщують кризи розвитку, сприяють утворенню негативних утворень у психіці дитини.

У сучасних дослідженнях з'ясовано, що у дітей 6–7 років переважає мимовільна пам'ять довільну, низький обсяг уваги, фактична перевага кліпового мислення (невміння поєднати обставини ситуації у єдине ціле), відсутність власної самостійності (автономії у поведінці).

РОЗДІЛ 3.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПАМ'ЯТІ СУЧАСНИХ ДІТЕЙ 6–7 РОКІВ

3.1. Методика й організація емпіричного дослідження

З метою проведення емпіричного дослідження для з'ясування у дітей 5-7 років психологічних особливостей розвитку пам'яті у сучасних умовах було дібрано комплекс діагностичних засобів. При цьому обрані методи дозволяли діагностувати пам'ять за різними критеріями. Загалом, методика містила у собі окремих діагностичних процедур, між якими, на нашу думку, є взаємозв'язки. Разом із тим, зважаючи на принцип системності психічних явищ, одна з дібраних методик дозволяла разом із пам'яттю діагностувати й мислення старшого дошкільника, як елементи пізнавальної сфери. Зокрема до переліку обраних нами методів входили: *Запам'ятовування десяти слів; Тест на короткочасну пам'ять і логічність міркування; Запам'ятай, що зображено на малюнку; Запам'ятай числа, Вивчення опосередкованості пам'яті*. Розглянемо означені діагностичні методики більш детально.

Так, методика на *запам'ятовування десяти слів* спрямована на діагностику у дошкільника 5-7 років короткочасної слухової пам'яті. Основним стимульним матеріалом означеного діагностичного засобу є перелік слів (10), які за своїм значенням мають бути для дитини нейтральними. Перед початком роботи варто підготувати дитину до роботи й встановити з нею контакт, що зумовлює надання словесної інструкції. Варто відмітити, що процедура проведення передбачала індивідуальну взаємодію експериментатора з кожним дошкільником. При цьому інструкція надавалася наступна: «Спробуємо пограти у гру. Зараз називатиму тобі слова, а ти маєш уважно слухати. Після того, коли я скажу, ти назвеш ті слова, що запам'ятав у будь-якому порядку». Процедура повторюється поки дитина не відтворить всі слова.

У ході самої процедури відбувалася фіксація результатів. Надалі вся процедура повторюється до тих пір, поки дошкільник не відтворить певної кількості слів (5; 7; 8; 9–10). Завдяки цьому означена методика дозволяє з'ясувати рівень розвиненості пам'яті дітей старшого дошкільного віку. Так, коли дитина спершу відтворила 2 слова з 10, а потім лише після п'ятого повторення змогла відтворити до 5 слів, то вважається, що рівень короткочасної пам'яті у неї *низький*. Натомість, коли після першої спроби було відтворено 3–4 слова, а після п'ятого разу – до 7 слів, то характеризується середнім рівнем короткочасної пам'яті. Надалі рівні йдуть у зростаючому порядку, зокрема 5–6 слів спершу, а наостанок до 7 слів, то рівень розвитку є середній; 6–7 на початку після першої спроби й наостанок 8 слів – достатній рівень; 7–10 слів на початку, а після останнього повторення до 9–10 слів – це високий рівень розвитку короткочасної пам'яті.

Наступним слідував *Комплексний тест короткочасної пам'яті та логічного міркування*. Згідно із його призначенням, за допомогою нього можна з'ясувати не лише особливості розвитку короткочасної смислової пам'яті, але й здатності старших дошкільників до логічних узагальнень, висновків (логічної форми мислення). Основним стимульним матеріалом є певного роду логічні судження, що мають форму задач. Спершу діти мають їх запам'ятати й відтворити (процеси пам'яті), а вже потім встановити зв'язки між елементами й розв'язати задачу. Самі стимульні завдання мають такий вигляд: Заєць більший, ніж вовк. Вовк більший, ніж ведмідь. Запитується хто є більшим, а хто є меншим. Дитина має надати відповідь.

Згідно із процедурою проведення цього тесту, дитина має правильно повторити цей текст (у протоколі фіксується кількість спроб). Надалі потрібно перейти до розв'язання, тобто до перевірки здатності до продукування висновків. Завдання має бути розв'язаним. Перед початком роботи дошкільнику надається інструкція: «Спробуй запам'ятати історію, яку я тобі розповім! А потім ти мені її переповіси. Але давай домовимося: нічого не вилучати, нічого не додавати! А переповідати слово в слово! Добре?» Якщо

старший дошкільник відразу не зміг повторити, його варто підбадьорити й попросити прослухати й відтворити ще раз (у протоколі фіксується кількість спроб). Коли дитина 5-7 років правильно все відтворила, то потрібно переходити на другий етап – етап розв'язання завдання. Тут надавалася наступна інструкція: «Добре, молодець! А тепер подумай і скажи хто більший заєць чи ведмідь?» коли старший дошкільник не зміг відразу правильно розв'язати, експериментатор ненав'язливо й чемно просить ще раз подумати й сказати, хто є більшим (при цьому повторюється лише завершальна частина й власне саме запитання). Після надання правильної відповіді питання видозмінюється: хто є меншим (у обох випадках фіксується кількість спроб).

Обробка результатів здійснюється у відповідності з наданими у самому змісті методики ключі. Так, в залежності від кількості повторів самого завдання, розрізняють низький, середній і високий рівні (таблиця розміщена у додатках) смислової пам'яті. Аналогічними є рівні розвитку здатності робити дитиною 5-7 років висновки (низький, середній, високий) в залежності від кількості повторів і спроб розв'язання.

Наступною була методика, що дозволяла діагностувати особливості опосередкованої пам'яті – *Діагностика опосередкованої пам'яті*. Для того, щоб ефективно її провести, необхідно було мати у розпорядженні аркуш чистого білого паперу та кольорові олівці (фломастери). На початку роботи дитині 5-7 років надавалася інструкція експериментатором: «Я зараз називатиму тобі слова й робитиму після них невеликі паузи, а ти на аркуші щось зобрази (символ, карлючку тощо)» те, що тобі нагадуватиме слово, щоб міг його назвати. Це все потрібно буде роботи швиденько. Коли тобі все зрозуміло, то давай з тобою працювати». Після цього експериментатор промовляє заздалегідь підготовлені слова й словосполучення. Після кожного з них робиться пауза у 20 сек. Якщо старшому дошкільнику бракує часу, щоб зробити помітку, то експериментатор його зупиняє й зачитує наступне слово.

Як тільки слова закінчилися, відбувається другий етап роботи з означеною методикою: відтворення слів за зображеними символами

(стимульним матеріалом). Тут експериментатор фіксує, слова, які названі правильно й за кожне співпадіння нараховується 1 бал. При цьому за слово близьке за значенням можливе нараховування 0,5 балів, за слова, які є зайвими (відтворені неправильно) нараховується 0 балів. Надалі бали додаються й визначається рівень оперативної пам'яті старшого дошкільника, зокрема 10 балів свідчать про дуже високий рівень, 8-9 балів – високий, 4-7 балів – середній, 2-3 бали – низький, 0-1 бал – надто слабкий.

Наступний діагностичний засіб – методика на запам'ятання цифр (чисел). В основі нього закладені два паралельних вісім рядів цифр (від однієї до семи з послідовним збільшенням кількості на одну цифру). Власне процедура містить наступну інструкцію: «Я промовлятиму цифри й проситиму тебе їх повторити коли почуєш моє прохання (повтори, будь-ласка)». Після цього експериментатор послідовно промовляє ряди цифр, а старший дошкільник повторює їх за сигналом експериментатора. Такі дії відбуваються до тих пір, доки дитина не допустить помилку. Потім промовляється ряд цифр паралельного стимульного набору, коли й у ньому допускаються помилки проведення діагностичної процедури призупиняється й за основу береться попередній ряд цифр, у якому не було допущено помилок.

Далі слідує процедура обробки результатів. Так, за правильне відтворення 9 цифр (у середньому) присвоюється старшому дошкільнику 10 балів, за 7-8 цифр – 8-9 балів, за 5-6 цифр – 6-7 балів, за 4 цифри 4-5 балів, за 3 цифри – 2-3 бали, за 1-2 цифри – 0-2 бали. Означені бали є підставою для розподілу дітей на рівні розвиненості у них пам'яті на цифри. Так, 10 балів вважається дуже високим рівнем, 8-9 балів означає високий, 4-7 балів вважається середнім, а вже 2-3 бали є низьким і від 0 до 1 є дуже низьким рівнями. Варто відмітити, що дана методика має дві форми, що дозволяє нею скористатися після формувальних впливів на цей вид пам'яті. Так, обсяг цього виду пам'яті обраховується як половина суми двох рядів (максимальної кількості цифр), які були успішно відтворені досліджуваними.

Наступні дві методики передбачають у якості стимульного матеріалу образи, проте різні. Так, методика яка називається «Запам'ятай малюнки» у своїй основі геометричні форми. разом із тим, вона складається із двох бланків, що різняться не лише кількістю фігур, але й тим, що на одному з них (Б) є зовсім інші фігури, ніж на іншому (А). Основне завдання досліджуваного полягає у тому, щоб запам'ятати фігури на бланку А й показати їх серед фігур на бланку Б. час розглядання першого бланку становить 25–30 с.

Перед початком роботи дитині 5-7 років надається наступна інструкція: «Подивися уважно на ці фігури (демонструється бланк А) й запам'ятай їх, щоб показати їх серед інших фігур на другому аркуші!» Після 30 с. старшому дошкільнику пред'являється бланк Б й експериментатор надає наступну інструкцію: «Знайди тут фігури, які були на попередньому аркуші й покажи їх мені! Будь пильним: на цьому аркуші є фігури, яких не було на попередньому!»

Обробка результатів відбувається наступним чином: максимальний бал 10 отримує старший дошкільник, який безпомилково вказав на всі 9 фігур менш, ніж за 45 с; 8-9 балів означають, що затрачений час становить 55 с, а правильно відтворених фігур 7-8; 6-7 балів означають, що часу затрачено понад 1 хв, а правильно названих фігур 5-6. Аналогічним чином обраховуються бали нижчі за вказані. Розглянута методика не передбачає поділ балів на рівні розвитку образної пам'яті старших дошкільників.

Саме тому для підтвердження отриманих результатів щодо образної пам'яті було використано *Методику на запам'ятовування образів*. Основу її становлять предметні кольорові картинки у кількості 20 штук, які розміщені у чотири ряди, по п'ять у кожному. При цьому передбачено два етапи її проведення. Так, на першому етапі передбачено просте розглядання зображень, щоб з'ясувати, чи всі зображення є для дітей знайомими. Наступний етап роботи передбачає вже цілеспрямоване запам'ятовування із послідуочим відтворенням.

Перед початком роботи дитині надається інструкція: «Поглянь на розміщені тут предмети. Роздивися, чи є серед них тобі незнайомі? (коли є

предмет аналізується із дитиною і називається)» Після цього слідує наступна інструкція до другого етапу роботи над методикою: «Запам'ятай якомога більше зображень, щоб потім, коли я їх заберу, ти зміг відтворити якомога більше з них звичайними словами!» Дитині 5-7 років пред'являється стимульний бланк, який через 30 с прибирається й експериментатор просить: «Назви словами предмети, які ти запам'ятав!» При цьому у протоколі фіксується кількість правильно названих предметів.

Обробка результатів дозволяє визначити рівень розвиненості пам'яті дитини 5-7 років. Так, кількість відтворених предметів п'ять або менше штук вказують на низький рівень; кількість відтворених предметів від 6 до 9 штук вказують на середній рівень; кількість відтворених предметів понад 10 штук вказують на високий рівень образної пам'яті.

Всього дослідженням було охоплено 24 дітей 6-7 років, більшість із яких відвідують дошкільні заклади освіти та різні центри розвитку дитини м. Києва. Участь у дослідженні була добровільною і учасники обиралися випадковим шляхом, що в цілому сприяє отриманню об'єктивних результатів. Загалом, взяли участь в експерименті й було діагностовано за всіма обраними психологічними методиками 14 хлопчаків і 10 дівчаток.

Отже, основу для діагностики процесів пам'яті (запам'ятовування і відтворення) дітей старшого дошкільного віку становить комплекс методик, що дозволяють з'ясувати у них як певні тенденції у розвитку, так і рівні розвиненості окремих видів пам'яті та зробити відповідні узагальнення. Так, основними діагностичними засобами комплексної методики дослідження стали наступні: Запам'ятовування десяти слів; Тест на короткочасну пам'ять і логічність міркування; Вивчення опосередкованості пам'яті; Запам'ятання цифр; Відтвори словами малюнки (образна пам'ять) Запам'ятай, що зображено на малюнку (пам'ять на геометричні фігури). Усі означені методики передбачають індивідуальну форму використання зі старшими дошкільниками та вимагають створення для них сприятливого психологічного клімату, а також і певної ігрової атмосфери, що суттєво поліпшить мотивацію

дитини до такого роду завдань. Разом із тим, обрані діагностичні засоби дозволяють з'ясувати особливості більшості видів пам'яті досліджуваних дітей старшого дошкільного віку та з'ясувати можливі напрями розвитку, основні тенденції у роботі, зокрема корегувальних впливів. Також, означені методики буде використано вже й на контрольному етапі експерименту після проведення формувальних впливів на дітей 6-7 років з метою з'ясування динаміки розвитку процесів пам'яті у період старшого дошкільного віку.

3.2. Аналіз отриманих результатів дослідження на констатувальній частині експерименту

Розглянемо тепер отримані результати, які було отримано у процесі емпіричного дослідження. після відповідного їх опрацювання, дані представлені вже у більш узагальненому вигляді. Спершу розглянемо результати за методикою «Запам'ятовування десяти слів». Всі дані за цією методикою представлені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Особливості запам'ятовування та відтворення дітьми 6–7 років слів

Показники процесів пам'яті дітей 6–7 років	Кількість повторень і відтворених слів				
	1	2	3	4	5
Середнє значення відтворених слів	3	5	6	7	7

У таблиці 3.1. міститься інформація щодо особливостей запам'ятовування і відтворення старшими дошкільниками слів. Так, вся права частина означеної таблиці – колонки з цифрами від 1 до 5 (кількість повторень експериментатора), у яких представлена кількість відтворених дітьми 6-7 років слів, що мали запам'ятати діти. Для зручності аналізу було використано середнє арифметичне

щодо слів, які відтворювали діти після кожного повторення (остання строчка у таблиці 3.1). Як бачимо, кількість відтворених слів поволі зростали у перших чотирьох спробах, проте в останній спробі кількість відтворених слів у середньому залишилася незмінною. Отже, можна зробити попередній висновок, що успішне відтворення слів у старших дошкільників є прямо пропорційним кількості повторень. Максимальна кількість повторень є після четвертої і п'ятої спроб, якими скористалися досліджувані.

Проведемо тепер якісний аналіз отриманих результатів, що вказують на особливості запам'ятовування і відтворення вербальної інформації, що дозволить розподілити досліджуваних за рівнями сформованої у них такої здатності. Так, дітей 6-7 років, яких можна прирівняти до найнижчого рівня розвитку пам'яті (слабкого) є шестеро осіб. Натомість дітей, що мають посередні здатності до запам'ятовування й відтворення інформації (середній рівень) – десятеро осіб. Дещо менше виявилось дітей, які мають достатній рівень запам'ятовування і відтворення вербальної інформації – вісім. Коли взяти за еквівалент відсотки, то маємо наступний розподіл: діти, зі слабкою мірою запам'ятовування і відтворення слів – 25 %; діти, з посередньою мірою здатності запам'ятовувати та відтворювати слова – 42 %; діти, з достатньою мірою розвитку здатності до запам'ятовування і відтворення слів – 33 %. Разом із тим, варто наголосити, що дітей, які б характеризувалися високим рівнем розвитку здатності до запам'ятовування і відтворення інформації взагалі немає.

Тому, можемо констатувати, що здатність до словесного запам'ятовування і відтворення інформації є недостатньо розвиненою у старших дошкільників, а тому переважає посередній і достатній рівні розвитку означеної властивості. При цьому кількість дітей, що мають негаразди з запам'ятовуванням і відтворенням словесного контексту є досить значним – 67 %.

Проаналізуємо тепер здатність до запам'ятовування і відтворення дітьми 6-7 років смислової інформації, тобто словесної пам'яті, що пов'язана з логічним мисленням (вмінням робити висновки). З цією метою нами були

проаналізовані результати за *Тестом на короткочасну пам'ять і логічність міркування*. Так, було з'ясовано, що переважній більшості дітей старшого дошкільного віку (67 %) знадобилося у середньому вісім повторень, для того, щоб запам'ятати та відтворити смисловий вислів (логічне завдання). Натомість решті досліджуваних (33 %) для успішного запам'ятання і відтворення такої ж самої інформації знадобилося у середньому по 5 повторень. Так, згідно із ключем до означеної методики, ті діти 6-7 років, яким знадобилося у середньому 7–8 повторень необхідного інформаційного контенту належать до осіб, яким властивий низький рівень здатності до запам'ятовування такої смислової інформації. Натомість діти, яким вдалося запам'ятати подібну інформацію (завдання варіювалися дослідником), скориставшись при цьому в середньому 5-6 підходами, є властивий середній рівень смислової пам'яті. При цьому, зовсім відсутні досліджувані, у яких були б високі показники, а, отже, й високий рівень здатності запам'ятовування та відтворення смислової словесної інформації.

Означений *Тест на короткочасну пам'ять і логічність міркування* має і другу частину – успішність розв'язання завдання, що має логічний контент (сприйняття умови завдання). Проаналізуємо отримані нами дані тепер за цим показником. Так, згідно з поясненням до цього діагностичного засобу після успішного відтворення висловлювання рахуються ще кількість повторів, що знадобилися для того, щоб розв'язати завдання. Після розв'язання завдання обчислюється загальна кількість повторень. У нашому випадку вони знаходяться у межах від 9 у всіх досліджених дітей і більше, ніж десять у всієї решти, що свідчить про те, що рівень здатності робити висновки є достатньо низьким.

Отже, можемо констатувати, що згідно із отриманими результатами за тестом на короткочасну смислову пам'ять і здатність до логічного висновку досліджувані 6-7 років мають наступні особливості: 67 % старшим досліджуваним властивий низький рівень смислової пам'яті, а 33 % – середній рівень; при цьому здатність робити висновки у всіх дітей 6–7 років є низьким.

Проаналізуємо тепер результати, що були отримані після проведення методики на опосередковану пам'ять. Загалом нами був отриманий наступний розподіл балів. Так, зовсім не змогли справитися із завданням означеної методики 4 осіб (17 %), ще 6 досліджуваних у сукупному набрали по одному балу, що становить 25 % (тобто четверта частина вибірки). Натомість 10 старших дошкільників справилися із даним завданням на 3 бали, що становить 42 % від загальної кількості задіяних дітей у дослідженні. Троє осіб із вибірки отримали по 8 балів, що у відсотковому еквіваленті становить 12 %. Найвищий бал отримав лише один старший дошкільник, що становить близько 4 %.

Загалом, здійснивши відповідний обрахунок згідно описання методики, спрямованої на діагностику опосередкованої пам'яті, маємо наступний розподіл досліджуваних за рівнями розвиненості у них опосередкованої пам'яті: високі та надто високі результати за даним тестом отримали 4 старших дошкільників, тобто 16 %. Натомість надто низьким рівнем розвиненості опосередкованої пам'яті характеризуються в цілому 10 учасників вибірки, що становить 42 % від загальної кількості. Решта досліджуваних, а це ще 42 % опитаних, мають показники опосередкованої пам'яті, що оцінюються у 3 бали, що свідчить про наявність достатньо низької міри здатності опосередкованого запам'ятовування та використовувати його для того, щоб відтворювати необхідну інформацію.

Отже, констатуємо, що здійснивши аналіз отриманих результатів, було з'ясовано, що у вибірці зовсім відсутні досліджувані із середнім рівнем розвитку опосередкованої пам'яті, натомість маємо значно більшу частину старших дошкільників, що характеризуються низьким рівнем розвиненості означеної властивості пам'яті – 84 %, натомість 16 % дітей, що брали участь у дослідженні мають високий рівень опосередкованого запам'ятовування, тобто цей вид пам'яті характеризується тим, що переважна більшість досліджуваних дітей старшого дошкільного віку мають недостатньо розвинену опосередковану пам'ять, дітей із середнім рівнем її розвитку не виявлено, проте є дошкільники, у яких високі показники.

Наступною методикою, за якою відбувалося дослідження пам'яті дітей старшого дошкільного віку стала методика, стимульний матеріал якої складала цифри (*Запам'ятання цифр*). З нашої точки зору, ця методика мала найбільшу проблему для старших дошкільників, оскільки вони зовсім мало оперували до цього цифрами й тому слабо у них орієнтувалися. За результатами виконання даної психологічної методики було визначено, що 10 старших дошкільників отримали по 4–5 балів (5 балів ставилося за впевнену, швидку відповідь), оскільки змогли відтворити 4 цифри. Натомість ще 12 досліджуваних відтворили лише по 3 цифри й зважаючи на описання процедури надання оцінки, отримали по 2-3 бали, при цьому кількість осіб, які отримали 2 бали, була більшою. Також були ще двоє старших дошкільників, які відтворили в середньому по 5 цифр, що дозволило їх оцінити у 5 балів.

Загалом, враховуючи особливості інтерпретації отриманих даних за цією методикою, було отримано наступний розподіл старших дошкільників за мірою розвиненості у них пам'яті на цифри. Так, одночасно 9 % і 41 % дітей 6–7 років характеризуються середнім рівнем розвитку пам'яті на цифри, що у сукупності становить 50 %, тобто половину досліджуваних. Разом із тим, друга половина дитячої вибірки, теж 50 % характеризується низьким рівнем розвитку пам'яті на цифри. Отже, половина старших дошкільників з утвореної вибірки мають пам'ять на цифри дещо нижчу за середній рівень (4–5 балів), а другій половині дітей є властивий низький рівень такої пам'яті (2–3 бали).

Наступні методики, за якими досліджували пам'ять дошкільників – це методики, у яких стимульний матеріал був пов'язаний із образами, при цьому на одному з них – зображені набори геометричних фігур, а на іншому – малюнки предметів. Спочатку розглянемо результати, що були отримані за методикою із геометричними фігурами. Так, 8 дітей 6–7 років отримали по 2 бали за виконання завдання, 10 старших дошкільників – по 6 балів, 4 досліджуваних упоралися із завданням на 8 балів і двоє осіб отримали 10 балів. Отже, дітей, які зовсім не впоралися із наданою інструкцією завданням немає.

Згідно процедури обробки даних, набрані бали від 1 до 3, є підставою до віднесення категорії дітей до осіб, у яких образна пам'ять є низькою, тобто 33 % дітей 6–7 років характеризується низькою образною пам'яттю. Натомість діти, що отримали від 4 до 6 балів, відносяться до середнього рівня розвитку образної пам'яті, таких у нас 41 %. Осіб із достатнім рівнем розвиненості образної пам'яті четверо, що у відсотковому еквіваленті – 16 %. Також є досліджувані із високим рівнем образної пам'яті у кількості 3 старших дошкільників, що становить 10 % від загальної кількості осіб у вибірці.

Отже, більшість старших дошкільників мають негаразди із розвитком у них образної пам'яті. При цьому кількість дошкільників, у яких образна пам'ять функціонує нормально становить близько 26 %, натомість у 74 % недостатній рівень розвитку образної пам'яті. На нашу думку, це досить тривожний сигнал, оскільки у багатьох дослідників саме образна пам'ять, оскільки у віці 5–років домінує наочно-образне мислення.

Проаналізуємо тепер результати за методикою з предметними образами. Так, 12 осіб запам'ятали й відтворили від 1 до 4 образів, натомість від 5 до 6 образів відтворили 7 досліджуваних, від 7 до 8 образів змогли відтворити 3 дітей 6–7 років і решта вибірки (2 старших дошкільників) відтворили від 9 до 10 образів. Таким чином, половина – 50 % респондентів мають низький рівень здатності запам'ятовувати образи, 29 % – середній рівень, 10 % – достатній і 7 % – високий. Отже, отримані дані в цілому підтверджують результати методики, пов'язаної із геометричними фігурами: переважна більшість досліджуваних мають недостатньо розвинену образну пам'ять, що проявляється у низькій мірі запам'ятовування і відтворення образного контенту.

Простежимо зв'язки між різними видами пам'яті, обрахувавши кореляцію між отриманими балами досліджуваних і занісши їх до таблиці 3.2.

Таблиця 3.2.

Таблиця інтеркореляцій види пам'яті та їх зв'язок

Види пам'яті та їх зв'язок	Пам'ять на слова	Пам'ять на цифри	Образна пам'ять (ГФ)	Образна пам'ять (ЗП)	Пам'ять опосередкована	Смислова пам'ять/повтори/	Смислова пам'ять /висновки/
Пам'ять на слова	-	0,68	-0,58	-0,73	-0,69	0,52	-
Пам'ять на цифри	-0,68	-	0,66	0,67	0,57	-0,6	-
Образна пам'ять (ГФ)	-0,58	0,66	-	0,93	0,85	-0,6	-
Образна пам'ять (ЗП)	-0,73	0,67	0,93	-	0,85	0,71	-
Пам'ять опосередкована	-0,69	0,57	0,85	0,85	-	-0,46	-
Смислова пам'ять /повтори/	-	-0,6	-0,6	0,71	-0,46	-	-
Смислова пам'ять /висновки/	-	-	-	-	-	-	-

Розглянемо таблицю кореляцій. Так, здатність робити висновки у нашому випадку не пов'язана ні з яким видом пам'яті. Проте між іншими видами існують достатньо тісні взаємозв'язки, як прямого (+), так і оберненого характеру. Так, словесна пам'ять прямо пропорційна пам'ятті на цифри та смисловою пам'яттю старших дошкільників, разом із тим, обернено пропорційна образній пам'яті і опосередкованій. Пам'ять на цифри також тісно пов'язана із образною пам'яттю і опосередкованою та обернено пропорцій на опосередкованій. Образна пам'ять прямо пов'язана з опосередкованою й обернена залежність із смисловою (на нашу думку тут різний знаковий контекст). Опосередкована пам'ять характеризується протилежними

тенденціями з смисловою та словесною. При цьому наголосимо, що показники кореляції достатньо значущі, оскільки показники є вищими (згідно модуля числа), ніж 0,6. Показники кореляції обраховувалися за допомогою програми Microsoft Excel.

Отже, у ході проведення констатувальної частини експерименту нами було з'ясовано, що здатність до словесного запам'ятовування і відтворення інформації є недостатньо розвиненою у старших дошкільників, оскільки у них переважає посередній і достатній рівні розвитку словесної пам'яті. Також було зафіксовано, що переважній більшості старших дошкільників властивий низький рівень смислової пам'яті, а третині – середній рівень; при цьому здатність робити висновки у всіх дітей 6–7 років є низьким. Невелика кількість дітей 6–7 років мають високий рівень опосередкованого запам'ятовування, проте більшість дітей старшого дошкільного віку мають недостатньо розвинену опосередковану пам'ять. Пам'ять на цифри дещо нижча у більшості досліджуваних, проте має середній рівень у половини дошкільників, а в другій половині є низький рівень цієї пам'яті. Кількість дошкільників, у яких образна пам'ять функціонує нормально становить близько 26 %, проте у 74 % досліджених спостерігається недостатній рівень розвитку образної пам'яті.

Разом із тим, було виявлено, що між різними видами пам'яті існують значущі взаємозв'язки: словесна пам'ять прямо пропорційна пам'яті на цифри та смисловій пам'яті старших дошкільників, одночасно, є обернено пропорційною образній і опосередкованій. Пам'ять на цифри тісно пов'язана з образною й опосередкованою та обернено пропорційна опосередкованій.

Образна пам'ять прямо пов'язана з опосередкованою й обернена залежність із смисловою, проте опосередкована пам'ять характеризується протилежними взаємозв'язками з смисловою та словесною видами пам'яті у дітей 6–7 років.

3.3. Програма формувальної частини експерименту з розвитку пам'яті старших дошкільників

На заняттях з дітьми важливо приділити увагу таким вправам, які стимулюють розвиток пам'яті, адже пам'ять у дітей дошкільного віку достатньо гарна, хоча й мимовільна. Саме тому вони легко засвоюють нове, конкретне і яскраве.

Розроблена програма тренінгових занять зорієнтована на розвиток таких навичок і вмінь:

- Поліпшення пам'яті;
- Активізація уваги;
- Вправлення в образного мислення.

Основна мета тренінгу пам'яті дошкільників передбачає:

- інформування та набуття учасниками тренінгу нових навичок та умінь;
- ознайомлення дошкільників з іграми для тренування пам'яті, спостережливості;
- сприяти розвитку пам'яті й уваги у дітей;
- виховувати у дошкільників бажання вдосконалювати свої можливості.

Завдання тренінгу:

- розширення можливостей встановлення контакту з учнями;
- групова взаємодія учасників;
- пізнання своїх пізнавальних можливостей;
- розвиток творчості.

Тип заняття: вдосконалення досвіду.

Назва: тренінг.

Групова форма роботи.

Обладнання та матеріали: схеми, малюнки, дошка, фотографії й плакати, що дозволяють ілюструвати роль пам'яті та уваги у процесі життєдіяльності.

Базові поняття й терміни: пам'ять, досвід.

Основна вимога щодо учасників: не більше, ніж вісім дошкільників в

одній групі разом з експериментатором.

Вікова категорія: дошкільники 6-7 років.

Час: 25–30 хв.

Строки проведення: п'ять тижнів (по два заняття на кожен тиждень).

Етапи проведення:

I етап – підготовка, збір матеріалу.

II етап – проведення занять.

III етап – ознайомлення з результатами, корегування матеріалу.

Очікувані результати тренінгу:

- Розвиток нових умінь та навичок запам'ятовування;
- Вправи, що дібрані до змісту тренінгу сприятимуть розвитку пам'яті різного контенту: образного, словесного, цифрового тощо.

Обґрунтування тренінгу: Оскільки пам'ять є важливим засобом для повноцінного розвитку дитини, то її варто постійно тренувати, покращувати, що в цілому сприятиме кращому оволодінню новим досвідом.

Отже, пам'ять можна розвивати, а одним із засобів її розвитку є тренінг, який був розроблений для вдосконалення і розвитку пам'яті дітей дошкільного віку.

Програма занять вміщує у собі матеріал для зустрічей із дошкільниками 6–7 років. Загалом кожне заняття зі старшими дошкільниками реалізується у два дні: перша частина заняття відбувається на початку тижня, а наступна частина – наприкінці тижня. Всього було передбачено проведення 10 зустрічей із дітьми старшого дошкільного віку. Оптимальна наповненість тренінгової групи – експериментатор і вісім дітей.

Заняття 1,2

Мета: Опанування дітьми методики виконання вправ та ігор, що орієнтовані на покращення пам'яті.

Хід заняття

I. Організаційний момент.

Привітання та знайомство.

Діти стають в коло та по черзі, кидаючи кубик, називають своє ім'я та ім'я попередньої дитини.

Експериментатор. Діти, сьогодні ми з вами пограємо в ігри, що не лише є веселими, а, водночас, і корисними. За допомогою цих ігор ви зможете краще запам'ятовувати інформацію. Тож розпочнемо.

Розгляньте будь ласка картинки та «складіть розповідь». Перегорніть аркуш та розкажіть оповідання, яке ви придумали.

III. Основна частина.

Вправа 1 «Запам'ятай слова по порядку».

Експериментатор називає кілька слів, які дитина повинна запам'ятати, потім відтворити. Починаємо з 2-х, 3-х, 5-ти слів, далі можна ускладнювати зміст і правила ігрової діяльності, зокрема додати слів.

Зокрема можливо буде скористатися таким набором слів: будинок, сонце, каша, лампочка, собака. Коли дитині не вдається запам'ятати слова, пояснюємо, що зі словами можна працювати так само, як із розповіддю за малюнком, картинкою. Іншими словами, скласти коротку розповідь про себе, скориставшись при цьому представленими увазі словами.

Можна скласти таку розповідь: на вулиці світило сонечко, було дуже спекотно, тож собака побіг до будинку, щоб поїсти кашу, але випадково зачепив та розбив лампочку.

Далі експериментатор пропонує уявити, що учасники заняття йдуть до крамниці. Для початку потрібно скласти список того, що необхідно придбати. Оскільки дошкільники ще не вміють писати, тож кожен із них зробить свої невеличкі позначки.

Дитина стає у чергу в крамниці та просить продати їй той товар, який у неї намальований, з часом можливо «відправляти дитину у «крамницю», називаючи те, що потрібно придбати (проте на початку цей список складає не більше 4–5 найменувань), не малюючи позначки.

Зокрема можна скласти на початку наступний запит на товари у крамниці: хліб, морозиво, молоко, сир, цукерки. Малюк біжить в іншу кімнату і

перераховує «продавцеві» усе-усе, що потрібно придбати. Поступово перелік куплених речей має збільшуватися. Ця гра може бути реалізована й у звичайній крамниці за необхідності. Виходячи з дому, повідомте дитині, що вам необхідно купити в магазині. Прийшовши в магазин, дитина з пам'яті має допомогти обрати необхідні продукти.

Ну що ж, продукти купили можна й повеселитися.

Вправа 2 «Танцюємо».

Ця гра допомагає в розвитку рухової пам'яті. Вмикаємо музику й відтворюємо під неї який-небудь нескладний рух. Зокрема присісти, потім стати рівно, а наостанок – здійняти догори руки. Надалі доцільно збільшити кількість рухів. Дитина має запам'ятати рухи друзів, а потім відтворює за уявленнями. Інший варіант вправи: кожна дитина, що в колі по черзі показує один рух, а кожна наступний учасник повторює попередні рухи, додаючи свій.

Вправа 3 «Художники».

Експериментатор показує дітям іграшку, вони уважно дивиться на неї невеликий проміжок часу (до двох хвилин), а потім Експериментатор ховає іграшку. Діти мають якомога влучно змалювати іграшку з пам'яті. Проте не завадить мати про запас дещо й інше.

IV. Рефлексія.

Діти сідають в коло на подушки та розповідають, що вони запам'ятали, яка гра найбільше сподобалась, яка була найскладнішою, які завдання зможуть їм допомогти надалі.

На завершення зустрічі експериментатор пропонує поплескати у долоньки, подякувавши один одному за гарно проведений час разом.

Заняття 3,4

Хід заняття

I. Вступна частина.

Експериментатор. Налаштовує учасників на продуктивну роботу й надає інструкцію, яка мотивує старших дошкільників до активної роботи. Зокрема,

можна розпочати так: «Хто бажає бути сьогодні успішним, піднесіть обидві руки вгору? Хто буде намагатися бути уважним, плесніть 3 рази в долоні! Хто очікує від нашої спільної роботи цікавих вправ, тупніть один раз ногою о підлогу! Хто буде надзвичайно активним під час сьогоднішнього заняття, то дайте про це знати! Отже, розпочинаймо!

Вправа 1

Уже зовсім скоро розпочнуться новорічні канікули, тож давайте уявимо, що ми збираємося в подорож і маємо скласти валізу.

Що покладемо? Я покладу термобілизну, а що покладе кожен з вас? (*Діти по черзі називають по одній речі*).

Чи запам'ятав хтось із вас усі речі, які ми поклали разом? Як ви гадаєте, що нам допомогло пригадати всі ці речі? Звичайно наша пам'ять. Тож сьогодні ми з вами поговоримо та виконаємо різноманітні завдання, які спрямовані на тренування та покращення пам'яті.

Запам'ятайте, у людини немає поганої пам'яті, але нею потрібно тільки навчитися правильно користуватися.

Вправа 2 «Дерево очікування».

Давайте візьмемо сніжинку й ви по-черзі мені скажете, що очікуєте від сьогоднішньої зустрічі, зробіть на ній позначку, щоб запам'ятати, а потім прикріпимо її на наше дерево (аркуш великого й цупкого паперу, на якому зображено дерево)

II. Основна частина.

Пам'ять – це здатність людини запам'ятовувати або пригадувати щонебудь. Пам'ять схожа на бібліотеку в нашій голові, де є комірочки, у яких зберігаються спогади, усе що ми до цього знали. Отже, потрібно лише знайти лише ту шухлядку, у якій зберігається потрібно нам інформація. Завдяки пам'яті людина передає багато інформації із покоління в покоління. Пам'ять має можливість накопичуватись, зберігатися та відтворюватися.

Існують правила запам'ятовування:

1. Зрозумій те, що хочеш запам'ятати;

2. Виділи головне, що ти маєш запам'ятати;
3. Не повторюй одноманітно і машинально, а у різному темпі, виразно;
4. Щоб краще запам'ятати, потрібно вміти зосередитися на матеріалі.
5. Граючись у різні ігри можна покращити пам'ять.

Вправа 1 Гра «Відтвори».

Зараз на дошці ви бачите малюнок сніжинки викладений із кольорових олівців, розгляньте його уважно та запам'ятайте. Після того як діти запам'ятали, картинка ховається, а діти відтворюють сніжинку у себе на парті.

Вправа 2 «Зоопарк»

А зараз ми з вами відправимося до «Зоопарку», і кого ми там побачимо? На дошці прикріплюються малюнки 10 тварин із зоопарку. Діти їх називають, а потім закривають очі, на дошку додаються ще тварини і змінюються їхні місця. Дітям потрібно пригадати, яких тварин вони бачили до цього в зоопарку.

Вправа 3 «Як говорять тварини?»

А тепер давайте спробуємо **послухати як говорять тварини** (*розвиток слухової пам'яті*). До малюнків тварин із попереднього завдання вмикається запис голосів тварин. Діти слухають, після чого картинки з тваринами треба прибрати з дошки й увімкнути запис звуків тварин. Діти згадують хто це, і картинка з твариною повертається на дошку.

Наші тварини у собі «сховали» інші предмети. Зараз вашим завданням буде **запам'ятати хто що сховав**. Дивимося на картинки звірів та запам'ятовуємо слова.

- Слон – насос;
- Жираф – будинок;
- Зебра – фарба;
- Бегемот – ковбаса;
- Мавпа – льодяник;
- Крокодил – огірок;
- Лев – кактус;

- Панда – окуляри;
- Пінгвін – морозиво;
- Тигр – светр.

Після цього, усі картинки необхідно перемішати й показати у довільному порядку. Діти називають не тварину, а той предмет, який був названий разом з картинкою тварити.

Вправа 4 «Вірш»

А зараз ми з вами дуже легко вивчимо вірш за допомогою **мнемотехніки**. Про що ви подумали? Я читаю вам перший рядочок вірша й малюю на дошці до нього малюнок.

Вірш (Додатки)

III. Заключна частина та зворотній зв'язок.

Підійдіть по черзі до нашого дерева та порівняйте ваші записи. Що ви зараз відчуваєте? Закінчимо наш тренінг оплесками та порадіємо за кожного з нас, адже ми сьогодні отримали ґрунтовні знання.

Заняття 5,6

Мета: продовжувати виконувати завдання на розвиток пам'яті дітей.

Хід заняття

I. Вступна частина.

Експериментатор. Усім привіт! Сьогодні ми з вами спробуємо для початку привітатися незвичним способом. Стаємо у коло спинами один до одного. Мовчки, по черзі пальчиком «малюємо» на спині будь-який символ. Той, хто отримав послання, озвучує його. *(У кінці оплесками привітатися всім разом).*

II. Основна частина.

Гра 1 «Розрізані карти».

Експериментатор. Сьогодні ми з вами вирушаємо в подорож до теплих країн. Які країни з теплим кліматом ви знаєте? От і чудово. Збираймося. Для цього ми маємо карту. Уважно розгляньте її та запам'ятайте.

Для проведення гри слід використовувати 2 карти. При цьому, залишаємо

першу цілою, натомість іншу – розрізаємо. Дітям потрібно зібрати картинку, використовуючи зразок. Потім зразок потрібно прибрати, а дітей попросити зібрати картинку з пам'яті.

Експериментатор. Як гарно ви всі старалися. Поки ми будемо мандрувати, потрібно собі на згадку залишити теплі приємні слова про дім.

Гра 2 «Асоціації».

Експериментатор пропонує дітям старшого дошкільного віку слова, а вони повинні до них підібрати прикметники. Зокрема, Небо – чисте, голубе, прозоре, красиве тощо. Має бути заготовлено десять слів-іменників.

Прикметники не повинні повторюватися.

Експериментатор. Дуже влучно ви описали ваші улюблені предмети. Поки ви говорили, я записала на дошці всі ваші слова. А зараз я зачитаю їх, а ви спробуйте пригадати: яка річ за цим описом заховалося. *(Необхідно назвати прикметники, які сказали діти для опису того чи іншого слова, а вони повинні відгадати вказане слово.)*

Вправа 3 «Каскад слів».

Експериментатор. Нарешті починаємо збиратися. Для цього я буду називати вам слова, а ви, «поклавши» їх до валізи, повторюйте, що саме ви збираєте.

Потрібно підготувати 8-10 слів, які добре знайомі дошкільникам і розташувати їх так, щоб кожна строчка містила більшу кількість слів від попередньої на 1, розпочавши з одного та завершивши 109 словами в останній строчці. Далі потрібно дитині запропонувати дитині повторити з вами ці слова від першого до останнього, роблячи невеличкі паузи між рядками слів в 1 сек. Бажано мати про запас декілька таких «каскадів». Слідкувати потрібно за кожним дошкільником, коли впорався один, відразу потрібно починати працювати з іншим.

Вправа 3

А зараз стаємо в коло, де вже стоять стільчики обличчям до дітей на яких зображений транспорт. Гра подібна до гри «Зайвий стільчик». Під музику

рухаємося довкола стільчиків, після зупинки музики всі називають транспорт який перед ним. Одна картинка закривається, а рух продовжується. Закриту картинку отримає хтось інший з гравців і йому потрібно назвати який транспорт там був. Граємо поки всі картинки не закриються.

Експериментатор. Чудово, от ми і добралися з вами до місця призначення. Давайте уважно розглянемо цікавинки цього місця. *(Це може бути інша кімната із завчасно підготовленим атрибутами, або ж фото, картинки з певного місця).*

Спочатку дивимося на будь-який, проте гарно знайомий предмет, далі, заплющивши очі уявляємо його якомога точніше! Можна декілька раз відкривати очі для того, щоб співвіднести й порівняти «малюнок в уяві» із реальним предметом. Надалі спробуйте намалювати його зі своєї пам'яті. Надалі попросіть дитину з'ясувати, що вона випустила чи не спромоглася пригадати, щоб зобразити всі деталі. Таким чином можна працювати із будь-якими предметами, які є у кімнаті, де відбувається тренінгове заняття.

III. Заключна частина та зворотній зв'язок.

Тут експериментатору потрібно завершувати заняття й тому бажано мотивувати дітей на рефлексію щодо цього заняття. Осмислити його допоможе сумісна діяльність. Зокрема пропонуємо так завершувати роботу: «От і підійшов час повертатися додому. Давайте з вами разом намалюємо малюнок-згадку (спільну роботу) про те, що ми тільки но робили, бачили».

Заняття 7, 8

Хід заняття

I. Вступна частина.

Експериментатор. Добрий день. Наразі йдемо до нашого городу!

II. Основна частина.

Вправа 1 «Відгадай запах».

Але для початку давайте спробуємо відгадати, які запахи ми можемо відчути на городі. Експериментатор розкладає по сірникових коробочках землю, кріп, огірок, помідор, петрушку, цибулю, часник та просить дітей по

запаху вгадати, що в коробочці.

Вправа 2 «Знайди відмінності».

Експериментатор демонструє дітям по два на перший погляд однакові овочі. Діти, уважно розглянувши овочі, повинні знайти відмінності й назвати їх.

Вправа 3 «Маленький кухар».

Зберімо собі до кошиків різноманітні овочі: огірки, помідори, перець, то ще що добавить. Експериментатор говорить: «Я кладу до миски огірки». Натомість інші учасники додають по одному решту овочів, промовляючи один і той же вислів. Діти продовжують ланцюжок.

Вправа 4 «Ліпимо фігуру».

На городі часто ставлять опудало для відлякування пташок. Зараз ми з вами теж спробуємо створити його один з одного.

Щоб трішки спростити для дітей ігрову діяльність, варто мати у своєму розпорядженні дзеркало. Експериментатор має «створити» з одного із дошкільників скульптуру: одна рука піднята догори, інша відведена у сторону, ногою зроблений крок уперед та інше. Дитина має запам'ятати свою позу і відтворити її на собі, потім – на товаришу.

Вправа 5 «Вгадай смак».

Зібравши врожай на городі, можна його й скуштувати. Скуштуйте овочі: картоплю, моркву, буряк, перець, огірок, помідор, капусту. Відгадайте, що саме ви скуштували. Мають скуштувати, заплющивши очі.

Вправа 6 «Рухаємось і співаємо».

Доцільно скористатися всім знайомою піснею: *«Голова, плечі, коліна та пальці»*. Означена пісня стане доцільним засобом впливу на дитячу рухову пам'ять. Головне правило співу – обрати єдину мову. Кожен новий куплет розпочинається із прискореним темпом. При цьому згідно правил потрібно опускати одну із частин тіла (промовчати): голова, плечі, коліна, пальці (просто показати), плечі, коліна, пальці..., ..., коліна, пальці.

Вправа 7. Гра «Імена».

До нас на заняття завітали гості (*демонстрація фото дітей*) та називаються їх

імена, хто є присутнім. Далі експериментатор прохає дітей назвати всіх імена, користуючись при цьому реальними фотографіями дошкільників

Заняття 9,10 «Піжамна вечірка»

Хід заняття

I. Вступна частина.

Отже, сьогодні святкуємо! Збираємося біля сцени, щоб розпочати святкування! Будемо тренуватися проводити «Піжамну вечірку». Експериментатор повідомляє дітям, що розпочинає вести цей карнавал він, а далі кожен буде себе пробувати у цій справі по-черзі.

II. Основна частина.

Розпочнімо ми з **дефіле піжам**. Запрошую на червону доріжку всіх по черзі. Але прохання, будьте уважні та придивляйтеся до деталей гардеробу кожного. Після дефіле, дітей по черзі виводять з кімнати та до їхнього образу додається якийсь елемент, або навпаки забирається. Коли дошкільник повертається до інших, всі мають пригадати, що змінилося.

А тепер будемо танцювати з вашими подушками, які ви взяли на вечірку. Усі мають подушки? Всім дітям потрібно роздати декоративні подушки. Після розминки з подушками слідує вправи.

Вправа 1 «Впізнай подушку».

Розгляньте подушки друзів та спробуйте запам'ятати. Під мелодію рухайтесь у танку. Коли музика стихне, візьміть з підлоги подушку та назвіть чия вона. Хто не відгадав, той отримує віник, виходить на середину й танцює з віником. Зрозуміли правила? Розпочинаймо!

Вправа 2 «Бій подушками».

Незвична, проте цікава забавка для дошкільників. Це найулюбленіша гра дітей. У бою беруть участь 2 учасники. Вони стають на одну ногу і починають бій, він триває поки один із гравців не торкнеться підлоги. Усі інші уважно підраховують скільки стрибків здійснив кожен із учасників. У кінці пригадуємо скільки стрибків здійснив кожен учасник бою.

Вправа 3 «Хто сказав няв».

Один із гравців виходить з кімнати, усі інші ховаються під пледи. Гравець повертається до кімнати й торкається пледа та просить сказати «Мяу». Дитина, яка під пледом починає «мяукати». Потрібно відгадати хто сказав «мяу». Якщо гравець відгадав, то далі діти вже розгадують в двох і т. д.

Вправа 4 «Крути лак».

Дівчата сідають на підлогу колом. Обирають один лак із запропонованої кількості та розкручують пляшечку. На кого вказала пляшечка, той фарбує 1 ніготь цим лаком, продовжує наступний гравець. У цей час завдання хлопців запам'ятати кількість нігтів та кольори, якими фарбували дівчата.

Вправа 5 «Хто швидше».

Це завдання більше спрямоване на розвиток уваги, але пам'ять також працює. Учасники розбиваються на пари, сідають на коліна та кладуть по середині подушку. На рахунок 1, 2 плещуть по колінах, на 3,4 плещуть в долоні, на 5 забирають подушку. Перемога дістанеться тому, хто буде найпрудкіший із вас.

Вправа 6 «Халабуда».

Завдання за 3 хв збудувати халабуду з предметів, що нас оточують та сховатися в ній. Після того як учні збудують халабуди, Експериментатор підходить та запитує: «Хто в халабуді живе?» Всі по черзі говорять як їх звати. Діти залишаються в халабудах та дають відповіді на питання:

- Скільки халабуд ви збудували?
- Які назви були в халабуд?
- Хто жив в 1 халабуді, 2 і т. д.?

III. Заключна частина та зворотній зв'язок.

І на останок усі займають місця на своїх пледах та подушках. Слухаємо розповідь улюблених казок дітей. На цьому наша зустріч завершується. Що найбільше сподобалося та запам'яталося з сьогоднішньої вечірки? Що намалюємо, чи розповімо

Отже, програма тренінгу розвитку пам'яті старших дошкільників містить у собі матеріал (вправи), які спрямовані комплексно впливати на

пізнавальну сферу учасників, проте центральним процесом при цьому виступає пам'ять дитини. Основна мета тренінгу полягає у активізації пізнавальних механізмів процесів пам'яті, уваги, наочно дійового мислення. Форма проведення тренінгу передбачає проведення занять з невеликими підгрупами старший дошкільників у ігровій, тобто звичній для них обстановці. Основу тренінгу складає комплекс вправ, які у цікавій і, водночас, у незвичній формі розвивати процеси пам'яті за рахунок встановлення зв'язків між різним стимульним матеріалом і, звичайно, різними видами пам'яті. При цьому передбачено проведення 10 занять із дітьми старшого дошкільного віку, що брали участь у констатувальному експерименті.

3.4. Контрольний етап експерименту

Розглянемо результати повторної діагностики пам'яті дітей 6–7 років, з якими було проведено спеціально розроблений авторський тренінг «Розвиваймо пам'ять», програма якого була представлена у попередній частині магістерської роботи.

Для того, щоб з'ясувати його ефективність порівняємо результати, які були отримані за комплексною емпіричною методикою. Варто відмітити, що всі учасники експерименту були задіяні на всіх трьох етапах формувального експерименту. Разом із тим, на контрольному етапі було використано ті ж самі методики, що й на констатувальному. Старші дошкільники (учасники) були зацікавлені тими формами роботи, які їм пропонувалися для виконання.

Так, перед формувальними впливами нами було отримано такі результати за методикою «Запам'ятовування десяти слів»: діти, зі слабкою мірою щодо запам'ятовування і відтворення слів – 25 %; діти, з посередньою мірою здатності запам'ятовувати та відтворювати слова – 42 %; діти, з достатньою мірою розвитку здатності до запам'ятовування і відтворення слів – 33 %. Разом із тим, варто наголосити, що дітей, які б характеризувалися високим рівнем розвитку здатності до запам'ятовування і відтворення інформації взагалі немає.

Натомість після проведення тренінгу з розвитку пам'яті розподіл учасників набув такого вигляду: діти, зі слабкою мірою щодо запам'ятовування і відтворення слів – 12 %; діти, з посередньою мірою здатності запам'ятовувати та відтворювати слова – 29 %; діти, з достатньою мірою розвитку здатності до запам'ятовування і відтворення слів – 42 %; дітей, які характеризуються високим рівнем розвитку здатності до запам'ятовування і відтворення слів – 7 %. Отже, змінилася кількість дошкільників із достатнім і високим рівнем словесної пам'яті, натомість зменшилася кількість старших дошкільників із середнім і низьким рівнями словесної пам'яті.

За *Тестом на короткочасну смислову пам'ять і здатність до логічного висновку* досліджувані 6–7 років до початку формувального експерименту мали наступний розподіл за рівнями: 67 % старших дошкільників властивий низький рівень смислової пам'яті, а 33 % – середній рівень; здатність робити висновки у всіх дітей 6–7 років є низьким. Натомість після проведення психологічного тренінгу було отримано наступний розподіл: 50 % старших дошкільників властивий низький рівень смислової пам'яті, а другій половині, 50 % – середній рівень; здатність робити висновки у всіх дітей 6–7 років залишився незмінним низький рівень. Таким чином,, вдалося покращити як вміння смислового запам'ятовування, так і вміння робити висновки. Проте зрушення показників не є доволі значними.

За методикою *Опосередкована пам'ять* перед проведенням тренінгу мали такий розподіл: низьким рівнем розвиненості характеризується 84 % дітей 6–7 років, проте 16 % досліджуваних мали високий рівень опосередкованого запам'ятовування. Після участі у психологічному тренінгу нами було отримано наступний розподіл дітей за рівнями розвитку у них опосередкованої пам'яті: низький рівень зменшився і становить 59 % старших дошкільників, середній рівень опосередкованої пам'яті став властивий для 25 % досліджуваних, що приймали участь у експерименті та високий залишився без змін – 16 %.

Так, за методикою запам'ятовування цифр половина дітей 6–7 років характеризувалася середнім рівнем розвитку пам'яті, а друга половина дитячої

вибірки, теж 50 %, характеризувалася низьким рівнем розвитку пам'яті. Натомість після експерименту з'ясувалося, що дітей у яких низький рівень розвитку пам'яті на цифровий контент змінився і становить 29 %, середній рівень залишився без змін –50 %, проте з'явилися діти із достатнім рівнем розвитку пам'яті на цифри – 21 %. Отже, наслідком психологічного тренінгу у дітей 6–7 років зросли можливості у запам'ятовуванні цифрової інформації. Проте, дітей у яких би з'явився високий рівень все ж не було. Цей факт можна пояснити недостатньо тривалим впливом означеного засобу корекції.

Варто наголосити, що з двох методик, які спрямовані на діагностику образної пам'яті нами було залишено одну, адже взаємозв'язок між показниками цих методик становить 0,93. Так, перед початком участі в тренінгу діти мали такі результати діагностики образної пам'яті (за методикою на визначення образної пам'яті за предметними малюнками): 50 % респондентів мали низький рівень здатності запам'ятовувати образи, 29 % – середній рівень, 10 % – достатній і 7 % – високий. Отже, переважна більшість досліджуваних мали недостатньо розвинену образну пам'ять, що проявляється у низькій мірі запам'ятовування і відтворення образного контенту.

Натомість після проведення розвивальних впливів діти розподілилися наступним чином: 29 % старших дошкільників показали низький рівень образної пам'яті, 35 % – середній, 29 % – достатній рівні. Проте осіб із високим рівнем не зменшилося й, водночас, не збільшилося. Отже, маємо достатньо видимі зрушення у розвиненості образної пам'яті у дітей старшого дошкільного віку.

Занесемо у зведену таблицю показники, що вказують на динаміку процесів пам'яті дітей 6–7 років.

Таблиця 3.3.

Динаміка процесів пам'яті дітей 6–7 років після формувальних впливів

ПОКАЗНИКИ ВИДІВ ПАМ'ЯТІ	Рівні розвитку пам'яті дітей 6–7 до формуального експерименту у відсотках (%)	Рівні розвитку пам'яті після формуального експерименту у відсотках (%)
-------------------------------	---	--

	ни зь ки й	се ре дн ій	до ст ат ні й	ви со ки й	ни зь ки й	се ре дн ій	до ст ат ні й	ви со ки й
Словесна	25	42	33	–	12	29	42	7
Смислова	67	33	–	–	50	50	–	-
Опосередкована	84	–	16			59	25	16
Цифрова пам'ять	50	50	–	–	29	50	21	–
Образна	50	29	10	7	29	35	29	7

Отже, після проведення психологічного тренінгу динаміка по кожному з видів пам'яті у середньому складала 23 %, що підтверджує його дієвість.

Для встановлення достовірності відмінностей до експерименту та після нього було використано Укритерій Манна-Уїтні. Результати порівняння представлені у таблиці

Таблиця 3.4

Значущість змін у показниках пам'яті дітей 5-6 років

Значення	Методика 1 ОПП (Опосередко вана пам'ять)	Методика 2 Пам ЦФ	Методика 3 ОБР п (образна пам'ять)	Методика 4 СМП (смислова пам'ять)	Методика 5 КСПпо	Методика 6 СЛЗВ
Показник U_{emp}	288.0	288,0	202.5	0	12	288
Достовірн ість відміннос тей	Відсутні достовірні відмінності	Відсутні достовірні відмінності	Відмінності статистично значущі $p \leq 0,05$	Відсутні достовірні відмінності	Відмінності статистично значущі $p \leq 0,01$.	Відсутні достовір ні відмінно сті

У таблиці містяться показники, які вказують на значущість змін після формального експерименту. Показники обраховані за критерієм Манна-Уїтні. Значущість змін підтверджується для таких видів пам'яті: опосередкована пам'ять, образна пам'ять, смислова пам'ять.

Отже, на контрольному етапі було з'ясовано наскільки ефективним був розроблений тренінг «Розвиваймо пам'ять». Загалом, варто відмітити, що всі види пам'яті характеризуються певними зрушеннями показників у кращу сторону. Проте зовсім не змогли вплинути на здатність дітей формулювати висновки при вирішенні складних логічних завдань. Також визнаємо й те, що докорінним шляхом повністю покращити пам'ять не мали змоги, оскільки надто невеликим був проміжок часу, коли здійснювали формувальні впливи, намагаючись встановити тісні взаємозв'язки між пам'яттю різних видів. Також у процесі роботи з дітьми намагалися навчити їх в ігровій формі універсальним способам роботи з інформацією, що є дуже корисним при запам'ятовуванні та відтворенні.

Висновки до розділу 3

Основу для діагностики процесів пам'яті дітей старшого дошкільного віку становить комплекс методик, що дозволяють з'ясувати у них як певні тенденції у розвитку, так і рівні розвиненості окремих видів пам'яті та зробити відповідні узагальнення. Так, основними діагностичними засобами комплексної методики дослідження стали наступні: *Запам'ятовування десяти слів; Тест на короткочасну пам'ять і логічність міркування; Вивчення опосередкованості пам'яті; Запам'ятання цифр; Відтвори словами малюнки (образна пам'ять) Запам'ятай, що зображено на малюнку (пам'ять на геометричні фігури).* Також, означені методики буде використано вже й на контрольному етапі експерименту після проведення формувальних впливів на дітей 6–7 років з метою з'ясування динаміки розвитку процесів пам'яті у період старшого дошкільного віку.

Було з'ясовано, що здатність до словесного запам'ятовування і відтворення інформації є недостатньо розвиненою у старших дошкільників, оскільки у них переважає посередній і достатній рівні розвитку словесної пам'яті. Також було зафіксовано, що переважній більшості старших дошкільників властивий низький рівень смислової пам'яті, а третині – середній рівень; при цьому здатність робити висновки у всіх дітей 6–7 років є низьким. Невелика кількість дітей 6–7 років мають високий рівень опосередкованого запам'ятовування, проте більшість дітей старшого дошкільного віку мають недостатньо розвинену опосередковану пам'ять. Пам'ять на цифри дещо нижча у більшості досліджуваних, проте має середній рівень у половини дошкільників, а в другій половині є низький рівень цієї пам'яті. Кількість дошкільників, у яких образна пам'ять функціонує нормально становить близько 26 %, проте у 74 % досліджених спостерігається недостатній рівень розвитку образної пам'яті.

Було виявлено, що між різними видами пам'яті існують значущі взаємозв'язки: словесна пам'ять прямо пропорційна пам'яті на цифри та смисловій пам'яті старших дошкільників, одночасно, є обернено пропорційною

образній і опосередкованій. Пам'ять на цифри тісно пов'язана з образною й опосередкованою та обернено пропорційна опосередкованій. Образна пам'ять прямо пов'язана з опосередкованою й обернена залежність із смисловою, проте опосередкована пам'ять характеризується протилежними взаємозв'язками з смисловою та словесною видами пам'яті у дітей 6–7 років.

Програма тренінгу розвитку пам'яті старших дошкільників містить у собі матеріал (вправи), які спрямовані комплексно впливати на пізнавальну сферу учасників, проте центральним процесом при цьому виступає пам'ять дитини. Основна мета тренінгу полягає у активізації пізнавальних механізмів процесів пам'яті, уваги, наочно дійового мислення. Форма проведення тренінгу передбачає проведення занять з невеликими підгрупами старший дошкільників у ігровій, тобто звичній для них обстановці. Основу тренінгу складає комплекс вправ, які у цікавій і, водночас, у незвичній формі розвивати процеси пам'яті за рахунок встановлення зв'язків між різним стимульним матеріалом і, звичайно, різними видами пам'яті. При цьому передбачено проведення 10 занять із дітьми старшого дошкільного віку, що брали участь у констатувальному експерименті.

На контрольному етапі було з'ясовано наскільки ефективним був розроблений тренінг «Розвиваймо пам'ять». Загалом, варто відмітити, що всі види пам'яті характеризуються певними зрушеннями показників у кращу сторону. Проте зовсім не змогли вплинути на здатність дітей формулювати висновки при вирішенні складних логічних завдань. Також визнаємо й те, що докорінним шляхом повністю покращити пам'ять не мали змоги, оскільки надто невеликим був проміжок часу, коли здійснювали формувальні впливи, намагаючись встановити тісні взаємозв'язки між пам'яттю різних видів. Також у процесі роботи з дітьми намагалися навчити їх в ігровій формі універсальним способам роботи з інформацією, що є дуже корисним при запам'ятовуванні та відтворенні.

ВИСНОВКИ

Провівши дослідження проблеми особливостей розвитку пам'яті дітей дошкільного віку, ми дійшли наступних висновків:

За першим завданням, нами було з'ясовано, що пам'ять є функціональною системою психіки, яка забезпечує ефективність протікання пізнавальної діяльності у плані накопичення і зберігання упродовж тривалого терміну необхідної інформації, а також неодноразового її використання з метою подальшого вдосконалення інтелектуальних дій. Її властивості становлять основу пізнавальних здібностей людини і відображені у її мнемічних діях (процесах) запам'ятовування, зберігання, відтворення і забування.

У онтогенезі пам'ять людини зазнає якісної перебудови, яка відбувається головним чином за трьома напрямками. По-перше, посилюється управління процесами пам'яті, тобто її довільність. По-друге, ускладнюється опосередкованість цих процесів за рахунок мнемічних дій та операцій. По-третє, мнемічні дії поєднуються із символічними процесами свідомості – мисленням та мовленням. Найвищим рівнем розвитку пам'яті вважається смислова, основою якої є предметні значення реальних або ідеальних об'єктів, що існують у свідомості людини. Смислова пам'ять передбачає провідну роль мови в формуванні мнемічних функцій та аналіз того, яку роль у процесі засвоєння матеріалу відіграє його структурування за допомогою смислових відношень. Тому проблематика смислової пам'яті поєднується із проблемою довготривалого збереження інформації та значенням понять.

За другим завданням, було з'ясовано, що старший дошкільний вік характеризується стрімким розвитком процесів пам'яті. Короткочасна пам'ять дітей 6–7 років характеризується більш мимовільним характером, при цьому вони у змозі запам'ятати 5-6 образів. Мимовільно запам'ятовується той матеріал, що є включеним в активну та цікаву для старших дошкільників діяльність. Для дітей 6–7 років стає можливим й опанування прийомами смислового запам'ятовування, що ґрунтується на встановленні змістових або

сміслових зв'язків між окремими частинами матеріалу, що потрібно запам'ятати.

У сучасних дослідженнях з'ясовано, що у дітей 6–7 років переважає мимовільна пам'ять довільну, низький обсяг уваги, фактична перевага кліпового мислення (невміння поєднати обставини ситуації у єдине ціле), відсутність власної самостійності (автономії у поведінці).

Основним чинником розвитку інтелектуальних можливостей людини є соціум, у якому останнім часом домінує величезний масив інформації, що негативно впливає на пам'ять дитини та її психоемоційний стан. Захоплення дітей 6–7 років електронними мобільними носіями призводить до виникнення порушень у розвитку особистості, зокрема індивідуальних властивостей пам'яті дитини. У дітей дошкільного віку зростає психоемоційне напруження, з'являється тривожність, агресія, у них зникає бажання пізнавати світ, розвиватися, накопичувати досвід, що неминуче впливає на нормальне функціонування пізнавальних процесів, насамперед, пам'яті дитини. Подібні психологічні стани викликаються й факторами сучасної війни, які сприяють ускладненню у формуванні пізнавальних психічних процесів, вносять негативні корективи у загальні механізми психіки, зміщують кризи розвитку, сприяють утворенню негативних утворень у психіці дитини.

За третім завданням, було проведено емпіричне дослідження особливостей пам'яті дітей старшого дошкільного віку. Було з'ясовано, що здатність до словесного запам'ятовування і відтворення інформації є недостатньо розвиненою у старших дошкільників, оскільки у них переважає посередній і достатній рівні розвитку словесної пам'яті. Також було зафіксовано, що переважній більшості старших дошкільників властивий низький рівень смислової пам'яті, а третині – середній рівень; при цьому здатність робити висновки у всіх дітей 6–7 років є низьким. Невелика кількість дітей 6–7 років мають високий рівень опосередкованого запам'ятовування, проте більшість дітей старшого дошкільного віку мають недостатньо розвинену опосередковану пам'ять. Пам'ять на цифри дещо нижча у більшості

досліджуваних, проте має середній рівень у половини дошкільників, а в другій половині є низький рівень цієї пам'яті. Кількість дошкільників, у яких образна пам'ять функціонує нормально становить близько 26 %, проте у 74 % досліджених спостерігається недостатній рівень розвитку образної пам'яті.

Було виявлено, що між різними видами пам'яті існують значущі взаємозв'язки: словесна пам'ять прямо пропорційна пам'яті на цифри та смисловій пам'яті старших дошкільників, одночасно, є обернено пропорційною образній і опосередкованій. Пам'ять на цифри тісно пов'язана з образною й опосередкованою та обернено пропорційна опосередкованій. Образна пам'ять прямо пов'язана з опосередкованою й обернена залежність із смисловою, проте опосередкована пам'ять характеризується протилежними взаємозв'язками з смисловою та словесною видами пам'яті у дітей 6–7 років.

За четвертим завданням, було розроблено програму вдосконалення пам'яті дітей 6–7 років та проведено тренінг розвитку пам'яті старших дошкільників. За результатами контрольного етапу експерименту було з'ясовано, що всі види пам'яті характеризуються певними зрушеннями показників у кращу сторону. Проте зовсім не змогли вплинути на здатність дітей формулювати висновки при вирішенні складних логічних завдань. Також визнаємо й те, що докорінним шляхом повністю покращити пам'ять не мали змоги, оскільки надто невеликим був проміжок часу, коли здійснювали формувальні впливи, намагаючись встановити тісні взаємозв'язки між пам'яттю різних видів. Також у процесі роботи з дітьми намагалися навчити їх в ігровій формі універсальним способам роботи з інформацією, що є дуже корисним при запам'ятовуванні та відтворенні.

Проведення тренінгових занять дало можливість підтвердити гіпотезу дослідження: пам'ять у дітей дошкільного віку розвивається за рахунок опанування прийомів смислового запам'ятовування, що ґрунтується на встановленні змістових або смислових зв'язків.

Перспективи подальшого дослідження полягають у розширенні програми тренінгу «Розвиваймо пам'ять» та розробки іншої альтернативної програми, розрахованої на більш тривалий час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беленька Г. Дитина дошкільного віку: Яка вона? Сучасний вихователь: Яким йому бути? *Країна Дошкілля*. 2014. № 1–3. С. 28–30.
2. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ: Фенікс, 2014. 137 с.
3. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник / О.В. Скрипченко, Л. В. Долинська та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
4. Власова О. І. Педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Либідь, 2015. 400 с.
5. Голота Н. М. Сучасні проблеми ознайомлення дітей дошкільного віку з простором та часом. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 2 (46). С. 219–226.
6. Готовність дитини до навчання/ Упоряд. С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. К.: Мікрос-СВС, 2003. 112 с.
7. Гошовський Я. Ресоціалізація депривованої особистості: монографія. Дрогобич: Коло, 2008. 480 с.
8. Гуменюк Г. Аналіз властивостей пам'яті та їх специфіки: системний підхід. *Проблеми сучасної психології. Збірник наукових праць К–ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2011. Випуск 14. С. 176–185.
9. Диференційна психологія / Палій А.. Київ : Академвидав, 2010. 432 с.
10. Діагностика готовності дітей до школи / упоряд. О. Дєдов. Хотин, 2014. 194 с.
11. Діти в інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі : посібник для батьків / І. В. Литовченко, С. Д. Максименко, С. І. Болтівець, М.-Л. А. Чепа, Н. М. Бугайова. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Аванпост-Прим», 2010. 48 с.
12. Доброштан Н. Куліш О. Вікові особливості у дослідженнях видів і процесів пам'яті. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2020. Випуск 7. С. 37–44.

13. Дошкільна педагогічна психологія: навч. посіб. За ред. Д. Ф. Ніколенка. К.: Вища школа, 1987. 183 с.
14. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
15. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс: навч. посіб. Київ: Центр учбової літ-ри, 2016. 388 с.
16. Загальна психологія: Підр./ О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Либідь, 2005. – 464 с.
17. Клевака Л. П., Гришко О. І. Діагностика інтелектуального розвитку старших дошкільників. *Сучасні тенденції розвитку теорії і практики дошкільної освіти: зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 19-20 трав. 2010 р.)*. Полтава : Рибалка Д.Л., 2010. С. 34–41.
18. Козлітін Д.О., Матющенко І.І. Медіа середовища сучасного дошкільника та роль майбутнього педагога у ньому. *Молодий вчений*. 2017 № 3.2 (43.2). С. 49–52.
19. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч.–метод. посібн. Київ: Світич, 2009. 208 с.
20. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника. Системний підхід. Київ : Стилос, 2000. 336 с.
21. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості в дошкільному дитинстві. К.: Освіта, 1998. 255 с.
22. Крейн В. Психологія розвитку людини: 25 основних теорій: пер. з англ. Київ: К.: Либідь, 2007. 512 с.
23. Ладивір С. О. Дитина пізнає світ. Вихователь методист дошкільного заклад. 2017. № 10. С. 23-29.
24. Ладивір С.О. Пізнавальний розвиток старшого дошкільника. Дошкільна освіта. 2019. № 3 С.25 - 39.
25. Лембрик І. Дитячі вікові кризи. Дошкільне виховання. 2003. №4. С. 23–33.

26. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посіб. - К.: Вища школа, 2000. 479 с.
27. Максименко С. Готовність дитини до навчання / Упоряд.: С. Маскименко, К. Максименко, О. Главник. – К. Мікрос-СВС, 2003. – С.75.
28. Максименко С.Д. Загальна психологія: навч. посібн. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
29. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2000. 256 с.
30. Мироненко Г. В. Час віртуального життя: монографія Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ: Імекс-ЛТД, 2015. 134 с.
31. Осадько О. Дошкільне дитинство: проблеми соціалізації та збереження психічного здоров'я. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. : Підр. 3-є вид. К.: Либідь, 2006. С. 408 - 415.
32. Основи загальної і медичної психології / За ред. І.С. Вітенка і О.С. Чабана. Тернопіль: Укрмедкнига, 2003. 344 с.
33. Основи медичної психології : конспект лекцій / укл. Т. В. Іванова. Суми: Сумський державний університет, 2022. 275 с.
34. Павелків Р. В. Вікова психологія: підручник. Київ: Кондор, 2015. 469 с.
35. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: Навч. посіб. Київ, Академвидав, 2008. 432 с.
36. Петрунько О. Діти і медіа: соціалізація в агресивному медіасередовищі: Монографія. Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2011. 480 с.
37. Пісоцький О. П., Пихтіна Н. П. Дитяча психологія: курс лекцій. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 215 с.
38. Піроженко Т. О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного закладу. Запоріжжя: ЛПС ЛТД, 2003. 168 с.
39. Піроженко Т., Карасьова К.. Особистісний розвиток дітей у творчих іграх. Дошкільне виховання. 2012. № 9. С. 28 - 31.

- 40.Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку. Тернопіль: Мандрівець, 2010. 136 с.
- 41.Половіна О., Ліпчевська І. Наступність дошкільної освіти та нової української школи: реалії та перспективи. *Інноватика у вихованні*. 2018. Вип. 7(1). С. 203–214.
- 42.Практикум із вікової психології : навч. пос. / за ред. В. Рибалко. Київ: Либідь, 2005. 688 с.
- 43.Приходько Ю. О. Нариси становлення та розвитку дитячої психології / Ю. О. Приходько. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 1999. – 205 с.
- 44.Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник: Навч. посіб. 4-те вид. К.: Каравела, 2020. 418 с.
- 45.Психічний розвиток дитини-дошкільника / упоряд. С. Є. Кулачківська, С. О. Ладивір, Т. О. Піроженко. Київ: Видавництво А.С.К., 2004. 192 с.
- 46.Психологічна енциклопедія / Упор. О. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
- 47.Психологія: Підручник/ За заг. ред. Ю. Л. Трофімова. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 2001. – 560с.
- 48.Психолого-педагогічний супровід формування особистості дошкільника: монографія/ За заг. ред. В. Кузя. Умань: ВПЦ «Візаві», 2017. 212 с.
- 49.Рибалко В. В. Особистість: загальна психологічна характеристика, структура, розвиток. Психологія: Підручник. 5-е вид. / Під ред. Ю. Л. Трофімова. К.: Либідь, 2005. С. 75 - 180.
- 50.Розвиток пізнавальних процесів дитини / Упоряд. Максименко С. Д., Маценко В. Ф., Главник О. П. К.: Мікрос-СВС, 2003. 96 с.
- 51.Романовська Л., Подкоритова Л. Диференційна психологія: навчальний посібник. Львів : Новий Світ-2000, 2011. 236 с.
- 52.Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія: Навч. пос.- К.: Академвидав, 2005. – 360 с.

- 53.Семенов О. С. Теоретико - методичні засади формування творчо спрямованої особистості старшого дошкільника у позашкільному навчальному закладі: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08. Київ, 2017. 542 с.
- 54.Таран О. психологічна готовність дитина до школи. К.: Шк. світ, 2010. 128 с.
- 55.Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. Київ: Марич, 2009. 232 с.
- 56.Туρινіна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навч.-метод. посіб. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 206 с.
- 57.Туρινіна О. Л., Варлакова Є. Диференціальна психологія. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 136 с.
- 58.Філософія: словник термінів та персоналій / В. С. Бліхар, М. А. Козловець, Л. В. Горохова, В. В. Федоренко, В. О. Федоренко. Київ: КВІЦ, 2020. 274 с
- 59.Церковний А. Аспекти формування Інтернет-залежності. *Соціальна психологія*. 2004. № 5(7). С. 149-154.
- 60.Шинкарук В. І., Бистрицький Є. К., Ішмуратов А. Т. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 744 с.
- 61.Шулигіна Р. Вплив сучасного медіа-контенту на формування ровесницьких стосунків старших дошкільників: проблемне поле інформаційного суспільства *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. № 4(22) 2023. С. 318–335.

Додаток А

Методика 1. Тест короткочасної пам'яті та умовиводів.

Тест комбінований. Виявляється це у використанні одного й того самого навчального матеріалу для оцінювання двох, хоча й взаємопов'язаних, але якісно різних здібностей – короткочасної пам'яті й логічного мислення. Остання здатність представлена одним із видів умовиводів.

Комбіноване дослідження цих двох здатностей зумовлене не тільки міркуваннями економії часу, який витрачається на перевірку, а передусім їх внутрішніми психологічними взаємозв'язками.

Інструкція. Експериментатор звертається до дитини, яка обстежується: «Тобі подобається слухати різні історії? (*Дитина зазвичай відповідає ствердно*). Я зараз розповім маленьке оповідання, а ти спробуй добре його запам'ятати, щоб точно повторити. Слово в слово. Нічого не вилучати й не додавати. Згоден? (*Зазвичай дитина відповідає згодою*).

Оповідання. Були собі три хлопчики: Миколка, Петрик та Іванко. Миколка нижчий за Петрика, Петрик нижчий за Іванка. Повтори!

Коментар. Якщо обстежуваний не може повністю і без суттєвих перекручень відтворити ці три фрази, експериментатор каже: «Нічого, не журися. Одразу це не виходить. Давай спробуємо ще раз. Слухай уважно. Були собі...»

У протоколі дослідження фіксується кількість повторів, що знадобилися дитині для виконання завдання. Цей показник слугує для оцінювання рівня короткочасної смислової пам'яті обстежуваної дитини: чим менше знадобилося повторів, тим вищий рівень.

Вікові групи	Рівні розвитку короткочасної смислової пам'яті (кількість повторів, що знадобилися)		
	низький	середній	високий
Шестилітки	Понад 8	4–7	1–3
Семилітки	Понад 7	3–6	1–2

Після того як дитина дала правильну відповідь, варто перейти до перевірки здатності робити найпростіші умовиводи: «Молодець! Ти повторив правильно. А тепер подумай і скажи, хто з хлопчиків найвищий».

Якщо дитина неспроможна правильно відповісти, експериментатор каже: «Давай подумаємо ще раз. Миколка нижчий за Петрика, Петрик нижчий за Іванка. То хто з них найвищий?» *(Повтряємо лише завершальну частину оповідання й саме запитання)*.

Після того як дитина дає правильну відповідь, їй ставиться ще одне запитання: «А хто ж із хлопчиків найнижчий?» Доцільно різним дітям пропонувати різні варіанти даного тесту, які відрізняються лише формою.

Наприклад. Були собі три дівчинки: Оля, Ганнуся й Наталка. Оля молодша за Ганнуся, Ганнуся молодша за Наталку. Хто найстарший? Яка з дівчаток наймолодша?

Було собі троє поросятко: Хрюша, П'ятачок та Бублик. Хрюша товстіший від П'ятачка, П'ятачок товстіший від Бублика. Хто з поросятко найхудіший? Хто найтовщий?

У лісі живуть три зайчики: Хвостик, Вухастик та Пухнастик. Хвостик бігає швидше за Вухастика, а Вухастик – швидше від Пухнастика. Хто із зайчиків бігає найшвидше? Хто найповільніше?

Оцінювання результатів. Визначаючи рівень розвитку здатності дитини робити найпростіші умовиводи, враховують загальну кількість повторів, що знадобилися їй для виконання даного тесту в цілому (починаючи із запам'ятовування). Наприклад, шестирічна дитина уперше правильно відтворила задані фрази лише після того, як експериментатор повторив їх 5 разів. Потім йому знадобилося ще одне повторення для першого умовиводу, а для другого – жодного. Отже, тест умовиводів – 6 повторів.

Вікові групи	Рівні розвитку здатності робити найпростіші умовиводи (кількість повторів, яка знадобилася для виконання даного тесту в цілому)		
	низький	середній	високий
Шестилітки	Понад 10	4–9	1–3
Семилітки	Понад 8	3–7	1–2

Додаток Б**«Запам'ятай малюнки»**

Інструкція. «На цій картинці представлено дев'ять різних фігур. Постарайся запам'ятати їх і потім впізнати на іншій картинці (*мал. 1Б*), яку я тобі зараз покажу. На ній, крім дев'яти раніше показаних зображень, є ще шість таких, які ти досі не бачив. Постарайся впізнати і показати на другій картині тільки ті зображення, які ти бачив на першій з картинок».

Час розглядання картинки (*мал. 1А*) складає 25-30 сек. Після цього картинку забирають з поля зору дитини й замість неї їй показують другу картинку (*мал. 1Б*).

Оцінка результатів.

10 балів – дитина впізнала на зображенні 1Б всі дев'ять зображень, показаних на зображенні 1А, витративши на це менше 45 сек.

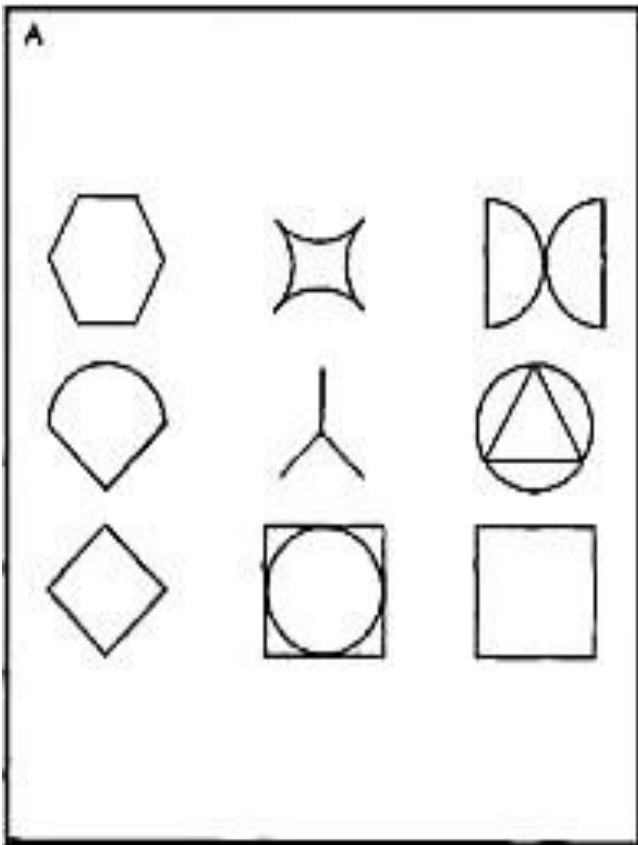
8–9 балів – дитина впізнала на зображенні 1Б 7-8 зображень за час від 45 до 55 сек.

6–7 балів – дитина впізнала 5-6 зображень за час від 55 до 65 сек.

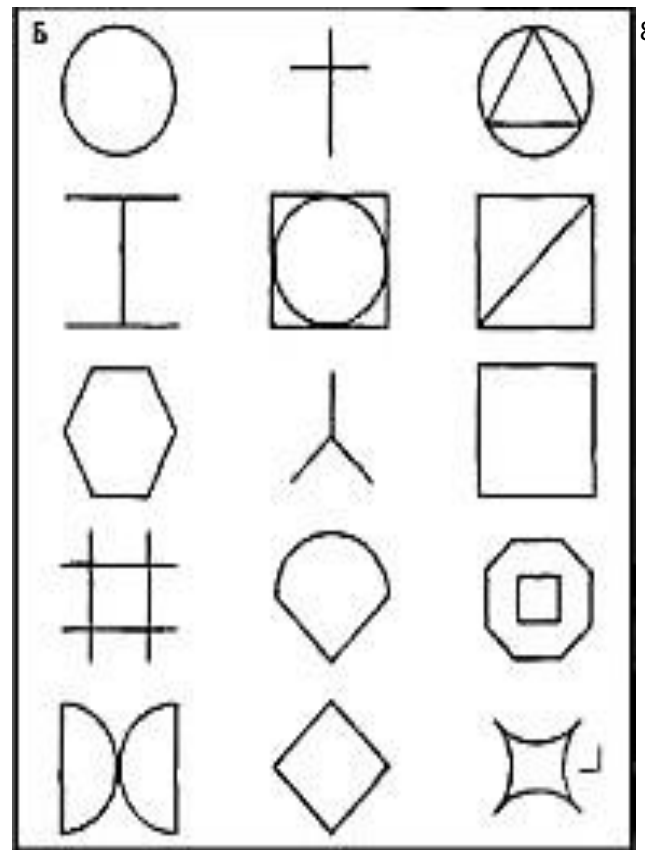
4–5 балів – дитина впізнала 3-4 зображення за час від 65 до 75 сек.

2–3 бали – дитина впізнала 1-2 зображення за час від 75 до 85 сек.

0–1 бал – дитина не впізнала на зображенні 1Б жодного зображення протягом 90 сек і більше.

Мал. 1А

Мал. 1Б

Додаток В

Методика «Запам'ятай цифри»

Інструкція. «Зараз я буду називати тобі цифри, а ти повторюй їх за мною відразу після того, як я скажу слово «повтори».

Далі експериментатор послідовно зачитує дитині зверху вниз ряд цифр, представлених на мал. 1А, з інтервалом 1 сек між цифрами. Після прослуховування кожного ряду дитина повинна його повторити слідом за експериментатором. Це продовжується до тих пір, поки дитина не допустить помилки.

А	Б
9	3
2 4	7 9
3 8 6	1 5 4
1 5 8 5	6 8 5 2
4 6 2 3 9	3 5 9 6 1
4 8 9 1 7 3	7 9 6 4 8 3
5 1 7 4 2 3 8	9 8 5 2 1 6 3
1 4 2 5 9 7 6 3	4 2 7 0 1 8 9 5

Мал. 1А

Мал. 1Б

Якщо виникла помилка, то експериментатор повторює сусідній ряд цифр, що знаходиться справа (мал. 1Б) і складається з такої ж кількості цифр як і той, у якому була допущена помилка і просить дитину його відтворити. Якщо дитина двічі помиляється у відтворенні ряду цифр однієї і тієї ж довжини, то на цьому дана частина психодіагностичного експерименту завершується, відзначається довжина попереднього ряду, хоча б раз повністю й безпомилково відтвореного і переходять до зачитування рядів цифр, наступних в протилежному порядку – спадання (мал. 2А, 2Б).

А

4 9 1 6 3 2 5 8
 8 5 9 2 3 4 6
 1 6 5 2 9 8
 4 1 3 7 2
 9 2 6 5
 4 1 7
 2 5
 3

Мал. 2А

Б

4 5 7 1 9 2 8 3
 1 7 9 5 8 4 6
 3 1 7 6 9 2
 2 8 5 9 1
 4 9 3 7
 1 5 2
 8 3
 6

Мал. 2Б

На закінчення визначається обсяг короткочасної слухової пам'яті дитини, який чисельно дорівнює напівсумі максимальної кількості цифр у ряду, правильно відтворених дитиною в першій і в другій спробі.

Оцінка результатів

10 балів – дитина правильно відтворила у середньому 9 цифр.

8-9 балів – дитина точно відтворила в середньому 7-8 цифр.

6-7 балів – дитина безпомилково змогла відтворити в середньому 5-6 цифр.

4-5 балів – дитина в середньому відтворила 4 цифри.

2-3 бали – дитина в середньому відтворила 3 цифри.

0-1 бал – дитина в середньому відтворила від 0 до 2 цифр.

Висновки про рівень розвитку

10 балів – дуже високий.

8-9 балів – високий.

4-7 балів – середній.

2-3 бала – низький.

0-1 бал - дуже низький.

Методика запам'ятовування образів

Мета: визначення обсягу образної пам'яті.

Матеріал: таблиця з 20 малюнками.

Дослідник. Розгляньмо малюнки. Чи всі зображені тут образи знайомі тобі? Тепер спробуй запам'ятати якомога більше з цих зображень, а потім (коли я попрошу) назвеш ті, які ти запам'ятав (-ла).

(Час для запам'ятовування – 30 с).

А тепер назви словами ті малюнки (образи) які запам'яталися!

Оцінка результатів.

Рівень розвитку оцінюють так: *5 і менше образів* – низький, *від 6 до 9* – середній, *10 і більше* – високий.

Методика «Діагностика опосередкованої пам'яті»

Матеріалом, необхідним для проведення методики, служать аркуш паперу і олівець (фломастер, маркер).

Перед початком роботи дитині пояснюють, чим вона буде займатися: «Зараз я буду називати тобі різні слова і словосполучення. Коли вимовляю слово чи словосполучення відразу роблю невеличку паузу. Під час цієї паузи ти маєш на аркуші паперу намалювати що-небудь таке (або зробити якусь помітку), що дозволить тобі запам'ятати і потім легко згадати слова, які я вимовив. Постарайся малюнки чи помітки робити швиденько, інакше ми не встигнемо зробити всі завдання. Слів і словосполучень, які необхідно запам'ятати достатньо».

Потім дитині послідовно одне за іншим промовляються наступні слова і словосполучення: *Будинок. Палка. Дерево. Стрибати високо. Сонце світить. Весела людина. Діти грають у м'яч. Годинники коштують. Човен пливе по річці. Кішка їсть рибу.*

Після промовляння дитині кожного слова або словосполучення робиться пауза на 20 сек. За цей час дитина повинна встигнути зобразити на даному йому аркуші паперу що-небудь таке, що надалі дозволить їй пригадати потрібні слова і словосполучення. Якщо за час дитина не встигне зробити помітку або малюнок, то дослідник перериває його і зачитує чергове слово або словосполучення.

Як тільки дослід закінчено, психолог просить дитину, користуючись зробленими ним малюнками або записами, пригадати ті слова і словосполучення, які їй були зачитані.

Оцінка результатів.

За кожне правильно відтворене за власним малюнком або поміткою слово або словосполучення дитина отримує 1 бал. Правильно відтвореними вважаються не лише ті слова і словосполучення, які відновлені по пам'яті

буквально, але й ті, які передані іншими словами, але точно за змістом. Приблизно правильне відтворення оцінюється в 0,5 бала, а невірне – в 0 балів. Максимальна загальна оцінка, яку дитина може отримати в цій методиці, дорівнює 10 балам. Таку оцінку дитина отримає тоді, коли правильно згадає всі без винятку слова і вирази. Мінімально можлива оцінка – 0 балів. Вона відповідає тому випадку, якщо дитина не могла згадати по своїх малюнках і записам ні єдиного слова або не зробила ні одного слова малюнка або запису.

Висновки про рівень розвитку

- 10 балів – дуже високо розвинена опосередкована слухова пам'ять.
- 8-9 балів – високо розвинена опосередкована слухова пам'ять.
- 4-7 балів – середньо розвинена опосередкована слухова пам'ять.
- 2-3 бали – низько розвинена опосередкована слухова пам'ять.
- 0-1 бал – слабо розвинена опосередкована слухова пам'ять.

«ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ 10 СЛІВ»

Застосовується для оцінювання короткочасної слухової пам'яті дитини.

Обладнання: набір слів.

Інструкція: «Зараз я читатиму тобі слова Постарайся запам'ятати їх. А тепер повтори, будь ласка, ті слова, що ти запам'ятав(ла), у будь-якому порядку».

1. Прочитайте дитині наступні 10 слів: стіл, зошит, годинник, кінь, брат, яблуко, собака, лампа, вогонь.

2. Зафіксуйте перший результат.

3. Продиктуйте дитині ті слова, які вона не назвала, і так повторюйте 5 разів, фіксуючи кожен результат.

Інтерпретація результату:

Слабкий рівень: перший раз запам'ятала 2 слова, після 5-го повторення запам'ятала до 5 слів.

Середній рівень: перший раз запам'ятала 3-4 слова, останній – до 7 слів.

Добрий рівень: перший раз запам'ятала 5-6 слів, наприкінці – до 8 слів.

Високий рівень: перший раз запам'ятала 7-10 слів, до п'ятого повторення дитина називає 9-10 слів.

Додаток Ж

Загальні показники пам'яті дітей старшого дошкільного віку

досліджув ані	ОПП_ 1	ОПП_ 2	ПАМ	ПАМ	ОБР	ОБР	СМП -В_1	СМП -В_2	КСПпов _1	КСПпов _1	СЛЗ В-1	СЛЗВ _2
			- ЦФ_ 1	- ЦФ_ 2	- ПР_ 1	- ПР_ 2						
Єгор	1	3	3	5	3	4	9	7	8	7	6	5
Артем	1	3	4	5	2	4	9	7	7	6	6	6
Аріна	8	9	5	6	9	10	9	7	8	7	5	4
Марк	9	10	5	6	10	10	9	7	6	6	3	4
Аліса	8	8	4	6	8	10	9	7	6	5	4	5
Віка	3	5	4	6	7	8	9	7	5	4	6	5
Макар	3	3	5	5	7	7	9	7	5	5	5	6
Стас	3	3	5	5	5	6	9	7	6	5	6	6
Данило	3	3	4	5	5	6	9	7	6	5	7	7
Віталій	3	3	5	5	5	5	9	7	6	6	5	5
Ніколь	8	9	4	4	6	6	9	7	5	5	5	6
Емілія	3	4	4	4	6	6	9	7	7	6	6	6
Сашко	1	3	2	4	5	6	9	7	8	7	6	5
Олег	3	3	3	4	5	5	9	7	8	7	8	7
Вітя	1	3	3	3	1	4	9	7	8	6	7	8
Валік	1	3	2	3	1	4	9	7	7	6	7	7
Вадік	3	3	3	3	3	4	9	7	7	7	8	6
Женя	1	2	3	3	2	4	9	7	8	7	6	5
Костя	1	2	2	3	2	4	9	7	8	7	7	6
Сабріна	1	4	2	3	2	4	9	7	8	7	7	6
Крістіна	1	3	2	3	4	5	9	7	7	6	7	6
Аня	3	3	2	2	3	5	9	7	8	7	7	6
Олеся	3	4	3	2	4	5	9	7	8	8	7	6
Юля	1	3	3	2	1	4	9	7	8	6	7	7

Додаток 3

Підрахунок критерію U-критерій

Манна-Уїтні

«Діагностика опосередкованої пам'яті»

$$U_{\text{емп.}} = 288.0$$

$$U_{0.01} = 175.0$$

$$U_{0.05} = 207.0$$

Приймається гіпотеза H_0 :

Статистично значимих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Вибірка 1	Ранги
1.0	10.5
1.0	10.5
8.0	43.5
9.0	47.5
8.0	43.5
3.0	30.5
3.0	30.5
3.0	30.5
3.0	30.5
3.0	30.5
3.0	30.5
8.0	43.5
3.0	30.5
1.0	10.5
3.0	30.5
1.0	10.5
1.0	10.5

3.0	30.5
1.0	10.5
1.0	10.5
1.0	10.5
1.0	10.5
3.0	30.5
3.0	30.5
1.0	10.5

Вибірка 2	Ранги
1.0	10.5
1.0	10.5
8.0	43.5
9.0	47.5
8.0	43.5
3.0	30.5
3.0	30.5
3.0	30.5
3.0	30.5
3.0	30.5
8.0	43.5
3.0	30.5
1.0	10.5
3.0	30.5
1.0	10.5

1.0	10.5
3.0	30.5
1.0	10.5
1.0	10.5
1.0	10.5
1.0	10.5
3.0	30.5
3.0	30.5
1.0	10.5

«Запам'ятовування цифр»

$U_{\text{емп.}} = 288.0$

$U_{0.01} = 175.0$

$U_{0.05} = 207.0$

Приймається гіпотеза H_0 :

Статистично значимих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Вибірка 1	Ранги
3.0	19.5
4.0	32.5
5.0	43.5
5.0	43.5
4.0	32.5
4.0	32.5
5.0	43.5
5.0	43.5
4.0	32.5
5.0	43.5

4.0	32.5
4.0	32.5
2.0	6.5
3.0	19.5
3.0	19.5
2.0	6.5
3.0	19.5
3.0	19.5
2.0	6.5
2.0	6.5
2.0	6.5
2.0	6.5
3.0	19.5
3.0	19.5

Вибірка 2	Ранги
3.0	19.5
4.0	32.5
5.0	43.5
5.0	43.5
4.0	32.5
4.0	32.5
5.0	43.5
5.0	43.5
4.0	32.5

5.0	43.5
4.0	32.5
4.0	32.5
2.0	6.5
3.0	19.5
3.0	19.5
2.0	6.5
3.0	19.5
3.0	19.5
2.0	6.5
2.0	6.5
2.0	6.5
2.0	6.5
3.0	19.5
3.0	19.5

«Запам'ятовування образів»

$U_{\text{емп.}} = 202.5$

$U_{0.01} = 175.0$

$U_{0.05} = 207.0$

Приймається Н1:

Відмінності між результатами 1 і 2 груп статистично значущі $p \leq 0,05$.

Вибірка 1	Ранги
3.0	9.0
2.0	5.5
9.0	44
10.0	46.5

8.0	42.5
7.0	40.0
7.0	40.0
5.0	26.5
5.0	26.5
5.0	26.5
6.0	35.0
6.0	35.0
5.0	26.5
5.0	26.5
1.0	2.0
1.0	2.0
3.0	9.0
2.0	5.5
2.0	5.5
2.0	5.5
4.0	16.0
3.0	9.0
4.0	16.0
1.0	2.0

Вибірка 2	Ранги
4.0	16.0
4.0	16.0
10.0	46.5

10.0	46.5
10.0	46.5
8.0	42.5
7.0	40.0
6.0	35.0
6.0	35.0
5.0	26.5
6.0	35.0
6.0	35.0
6.0	35.0
5.0	26.5
4.0	16.0
4.0	16.0
4.0	16.0
4.0	16.0
4.0	16.0
4.0	16.0
4.0	16.0
5.0	26.5
5.0	26.5
5.0	26.5
4.0	16.0

«Діагностика опосередкованої пам'яті»

$U_{\text{емп.}} = 0.0$

$U_{0.01} = 175.0$

$U_{0.05} = 207.0$

Приймається H_1 :

Відмінності між результатами 1 і 2 груп статистично значущі $p \leq 0,01$.

Вибірка 1	Ранги
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5
9.0	36.5

8.0	36.0
8.0	36.0
8.0	36.0
8.0	36.0
8.0	36.0
8.0	36.0
8.0	36.0
8.0	36.0

Вибірка 2	Ранги
7.0	18.5
7.0	18.5
7.0	18.5
6.0	10.0
5.0	4.0
4.0	1
5.0	4.0
5.0	4.0
5.0	4.0
6.0	10.0
5.0	4.0
6.0	10.0
7.0	18.5
7.0	18.5
6.0	10.0

6.0	10.0
7.0	18.5
7.0	18.5
7.0	18.5
7.0	18.5
6.0	10.0
7.0	18.5
8.0	36.0
6.0	10.0

«Кількість повторів логічних задач»

$U_{\text{емп.}} = 288.0$

$U_{0.01} = 175.0$

$U_{0.05} = 207.0$

Приймається гіпотеза H_0 :

Статистично значимих відмінностей між результатами 1 та 2 груп немає.

Вибірка 1	Ранги
6.0	19.5
6.0	19.5
5.0	8.5
3.0	1.5
4.0	3.5
6.0	19.5
5.0	8.5
6.0	19.5
7.0	35.5
5.0	8.5

5.0	8.5
6.0	19.5
6.0	19.5
8.0	46.5
7.0	35.5
7.0	35.5
8.0	46.5
6.0	19.5
7.0	35.5
7.0	35.5
7.0	35.5
7.0	35.5
7.0	35.5
7.0	35.5
7.0	35.5

Вибірка 2	Ранги
6.0	19.5
6.0	19.5
5.0	8.5
3.0	1.5
4.0	3.5
6.0	19.5
5.0	8.5
6.0	19.5
7.0	35.5

